

LATVIJAS UNIVERSITĀTE
VĒSTURES UN FILOZOFIJAS FAKULTĀTE
VĒSTURES UN ARHEOLOĢIJAS NODAĻA

Vēstures un arheoloģijas bakalaura studiju programmas

3. kursa studente

Irita Skrauča

stud. apl. Nr. is21266

**Latvijas vēstures interpretācijas izmaiņas 1980. gadu otrajā pusē:
nacionāļkomunistu "krīze"**

BAKALAURA DARBS

Darba zinātniskais vadītājs

Dr. hist, docents

Jānis Ķeruss

RĪGA 2024

Saturs

Anotācija	4
Anotation.....	4
Ievads	5
Avotu un literatūras apskats	7
1. Laikmeta raksturojums.....	10
1.1. Politiskais un sociālais klimats atmodas procesu laikā	14
1.2. Prese un cenzūras sistēma atmodas laikā	20
2. Nacionāļkomunistu darbība un sagrašanās 1950. gados.....	23
3. Nacionāļkomunistu atspoguļojums atmodas laika presē	35
3.1. Nacionāļkomunistu darbības un sagrašanās atspoguļojums	35
3.2. Ietekme uz vēstures pārvērtēšanu	46
Secinājumi.....	50
Izmantoto avotu un literatūras saraksts	52

APZĪMĒJUMU SARAKSTS

CK – Centrālā komiteja

HES – Hidroelektrostacija

LKP – Latvijas Komunistiskā partija

LNNK – Latvijas Nacionālā neatkarības kustība

LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika

LTF – Latvijas Tautas fronte

PSKP – Padomju Savienības Komunistiskā partija

PSKP (CK) – Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas

Politbirojs

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

VAK – Vides aizsardzības klubs

VDK – Valsts Drošības Komiteja

VK(b) CK – Visas Savienības komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālās komiteja

ANOTĀCIJA

Pētījums veikts par Latvijas vēstures interpretācijas izmaiņām 1980. gadu otrajā pusē, koncentrējoties uz nacionālkomunistu kustības sagraušanu 1959. gadā. Pētījuma centrā ir nacionālkomunistu kustības loma un ietekme uz Latvijas vēstures interpretācijas maiņu. Darba metodoloģija ietver primāru avotu analīzi, kā arī – literatūras apkopošanu par šo tematu.

Pētījuma noslēgumā iegūtie galvenie secinājumi ļauj secināt, ka atmodas procesu laikā, detalizēti vērtējot nacionālkomunistus, sabiedrība ieguva niansētāku izpratni par pagātni kopumā. Padziļinātāka sapratne par vēstures notikumiem, ļāva tos pārvērtēt no jauna.

Atslēgas vārdi: atmoda, interpretācijas maiņa, pārvērtēšana, vēstures rekonstrukcija, nacionālkomunisti.

ANOTATION

The study was conducted on the changes in the interpretation of Latvian history in the second half of the 1980s, focusing on the defeat of the national communist movement in 1959. The focus of the study is the role and influence of the national communist movement on the change of interpretation of Latvian history. The methodology of the work includes the analysis of primary sources, as well as the collection of literature on this topic.

The main conclusions obtained at the end of the study allow us to conclude that during the awakening process, by evaluating the national communists in detail, the society gained a more nuanced understanding of the past as a whole. A deeper understanding of historical events allowed them to be re-evaluated.

Key words: awakening, change of interpretation, reevaluation, reconstruction of history, national communists.

IEVADS

1980. gadu otrajā pusē Latvijas teritorijā aizsākās atmodas process, kuru ierosināja PSRS PSKP CK ģenerālsekretāra Mihaila Gorbačova uzsāktā pārbūves politika. Iezīmējās pārmaiņas Padomju Savienības politiskajā sistēmā, tajā skaitā – atvērtība un lielāka brīvība plašsaziņas līdzekļiem, kā arī sabiedriskajai diskusijai. Analizējot atklāti un kritiski okupācijas laika vēsturiskās liecības un faktus, kas iepriekš tika pakļauti padomju propagandai un cenzūrai, aizsākās Latvijas vēstures interpretācijas maiņa jeb rekonstrukcija. Rekonstrukcija veicināja Latvijas iedzīvotāju apzināšanos par savām nacionālajām un politiskajām identitātēm, kā arī tiesībām. Tā kā padomju laika režīms bija stingri kontrolējis Latvijas vēstures naratīvu un medijus, par vienu no galvenajām platformām sabiedrības domu atspoguļošanai, kalpoja dažādi preses izdevumi.

Neviennozīmīgi vērtētie nacionāļkomunisti pēc 1980. gadu otrās puses atmodas procesa laikabiedru domām, bija viens no latviešu tautas atmodas laikmetiem, kuru 1959. gada plēnums “nosmacēja”.¹ Nacionāļkomunistiem izdevās pārveidot 1920. – 1930. gadu preses tradīcijas, liekot presei, līdz atmodas laikam, pašai kļūt par tradīciju noteicēju Latvijā un, pēcāk, atmodas laikā, tiekot radoši pārvērtētai.² Pārvērtēti tika arī paši nacionāļkomunisti, īpaši to aktīvistus, saucamā “figūra” – Eduards Berklavs. Viņš atzina savas kļūdas un mainījās, tādejādi, kļūstot arī par atmodas laika simbolu.

Tēmas izstrāde sekojoši ir saistīta ar jaunas nozīmes veidošanu sabiedrībā, atmodas laikā, kur liela loma ir interpretācijas maiņas procesam. Cilvēki atmodas laikā uzzināja nacionāļkomunistu klusētās pagātnes epizodes un pārvērtēja tās no jauna – bez padomju režīma vadītās cenzūras ietekmes. Tas katrā sabiedrības indivīdā, saprotams, atstāja savu nospiedumu – cilvēki sāka spriest par aktuāliem vēstures jautājumiem, velkot paralēles un mainot domāšanu, jo tā vairs netika tikai viennozīmīgi kontrolēta no pastāvošā režīma puses.

Darba hronoloģiskās robežas ietver sevī laika posmu no 1950. gadu vidus, kad nacionāļkomunisti uzsāka savu darbību, līdz 1959. gada LKP CK slēgtajā plēnumam,

¹ Jānis Lapsa, “Pirms drūmā piecdesmit devītā.” *Karogs*, 1. novembris 1988, 113–118. lpp.

² Juris Pavlovičs, “Nacionāļkomunisti un Latvijas prese: dažu 1957. gada reģionālās informācijas telpas aspektu analīze,” *Letonika* [2010], 96–110.,

https://www.lvi.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/lvi.lu.lv/LVIZ_Numuri/2010_1/J_Pavlovics_Nacionalkomunisms_LVIZ_2010_1.pdf, (piekļuves datums: 14.05.24.)

kad to darbība tika sagrauta. Tāpat apskatīts atmodas procesu laiks no 1987. gada līdz 1990. gada 4. maijam, kad tika atjaunota Latvijas Republikas neatkarība.

Tēmas aktualitāti pamato tas, ka šāds pētījums ļauj atvērt plašāku ar vēstures interpretācijas maiņu saistītu darba lauku, atklājot jaunus skaidrojumu virzienus. Gan priekšrocība, gan trūkums šai pētāmajai tēmai ir tas, ka atmodas laika interpretāciju maiņu dažādās tēmās ir pētījuši daudzi vēsturnieki, tomēr nacionāļkomunistu darbības apskatei – ļoti maz.

Darba mērķis: Analizēt Latvijas vēstures interpretācijas izmaiņas 1980. gadu otrajā pusē, koncentrējoties uz nacionāļkomunistu darbības un sagrāves atspoguļojumu kā piemēru.

Darba uzdevumi:

1. Raksturot atmodas procesus un preses lomu Latvijā, 1980. gadu otrajā pusē;
2. Noskaidrot nacionāļkomunistu darbības mērķus un sagrāves iemeslus;
3. Izvērtēt nacionāļkomunistu ietekmi uz Latvijas sabiedrību un politiku;
4. Raksturot preses cenzūru nacionāļkomunistu laikā;
5. Izpētīt kā tika atspoguļota nacionāļkomunistu darbība atmodas laika presē;
6. Izpētīt kā nacionāļkomunistu atspoguļojums presē ietekmēja sabiedrības izpratni par viņu lomu Latvijas vēsturē;

Bakalaura darbs ir strukturēts trīs nodaļās. Pirmajā darba nodaļā uzmanība tiek pievērsta atmodas procesiem un preses cenzūras raksturīgākajām tendencēm 1980. gadu otrajā pusē. Otrajā nodaļā tiek raksturots nacionāļkomunistu darbības laikmets, kā arī apskatīta nacionāļkomunistu darbība un sagrāves iemesli. Savukārt, trešajā darba nodaļā tiek apskatīts nacionāļkomunistu darbības cēloņu, izpausmju un sagrāves atspoguļojums atmodas laika presē. Tāpat, tiek analizēta atspoguļojuma ietekme uz vēstures pārvērtēšanu sabiedrībā.

AVOTU UN LITERATŪRAS APSKATS

Vēstures avotu apskats

Bakalaura darbā izmantoto avotu bāzi sastāda galvenokārt atmodas laika preses publikācijas. Izmantotas arī atsevišķu nacionālkomunistu atmiņas. Tāpat konkrētas informācijas uzziņai, darbā izmantotas pāris trimdas un neatkarīgās Latvijas preses publikācijas.

Nozīmīgas atmiņas sniedz Eduarda Berklava grāmata “Zināt un neaizmirst”, kura atspoguļo E. Berklava skatījumu uz savu darbību nacionālkomunistu laikā.³ Šajā gadījumā gan jāpievērš uzmanība, ka atmiņas nav tapušas Atmodas laikā, līdz ar to, iespējams, daudzi fakti var netikt interpretēti absolūti precīzi. Tāpat šajā kontekstā Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta pētniece Daina Bleiere uzsver: “Pilnīgi iespējams, ka notikumu līdzdalībnieki bija 1959. gada jūlija plēnumu un citus notikumus pārrunājuši savā starpā vai arī atstāstījuši vēl kādiem cilvēkiem, ka viņi bija rakstījuši dienasgrāmatas vai arī kaut kā citādāk fiksējuši notikumus. [...] Tomēr jāņem vērā, ka daudzas detaļas bija izgaisušas no atmiņas, turklāt arī notikumu interpretācija laika gaitā varēja mainīties”.⁴

Viens no vērtīgākajiem avotiem ir J. Lapsas interviju sērija ar nacionālkomunisma perioda laikabiedriem (Arnoldu Zandmani, Ilgu Apini, Voldemāru Kalpiņu, u.c.), kas publicēta laikrakstā “Karogs” 1980. gadu beigās. Intervijas ļauj izprast politisko situāciju Latvijā un Padomju Savienībā konkrētajā laikā, kā arī attiecīgi laikabiedru darbību.⁵

Nacionālkomunistu darbību, kas balstīta uz dažādiem arhīva materiāliem palīdz izprast vēsturnieka, žurnālista un arhīvista Jāņa Riekstiņa publikācijas 2000. gadu sākumā. Tajās pievienotā vērtība ir vēsturnieka komentāri un piebildes.⁶

³ Eduards Berklavs, *Zināt un neaizmirst* (Rīga: Preses nams, [1998-2006]), 11–13.

⁴ Daina Bleiere, “Vēstures avoti par nacionālkomunismu Latvijā – kritisks skatījums,” Latvijas Universitātes žurnāls. *Vēsture*, nr. 1 (2017): 81–110.

⁵ Jānis Lapsa, “Tas drūmais piecdesmit devītais.” *Karogs*, 1. septembris 1988, 130–137. lpp.

⁶ Jānis Riekstiņš, “Kāpēc Pelše palika bez soda?” *Latvija Amerikā*, 28. augusts 2004, 15. lpp.

Izmantotās literatūras apskats

Darbā izmantotā literatūra lielākoties ir mūsdienās, 21. gadsimta sākumā tapušie pētījumi. Tāpat izmantots arī ārzemju vēsturnieka darbs, jāteic, ka nacionālkomunistu un atmodas laika tēma ir ieinteresējusi daudz pasaules vēsturniekus. Būtiska literatūra ir atmodas laikā tapusī brošūra “Latvijas vēstures apcerējumi”, kas ļauj izprast kā vēstures notikumi tika atspoguļoti darba apskatāmajā periodā.⁷

Lai gūtu vispārīgu ieskatu padomju Latvijas vēsturiskajā kontekstā, darbā izmantota vairāku autoru – D. Bleieres, I. Butuļa, I. Feldmaņa, A. Strangas, A. Zundas grāmata “Latvijas vēsture 20. gadsimts”.⁸ Darba nodaļā “Latvija PSRS sastāvā (1945-1990)” pieejama informācija gan par nacionālkomunismu Latvijas teritorijā, gan arī par Atmodas procesiem 1980. gadu otrajā pusē. Tāpat vērtīgu historiogrāfiska rakstura informāciju sniedz autoru Valda Blūzmas, Ojāra Celles, Tālava Jundža, Dītriha Andreja Lēbera, Egila Levita, Ļubovas Zīles sarakstītā grāmata “Latvijas valsts atjaunošana: 1986.-1993”.⁹ Savukārt, autore Dainas Bleieres grāmata “Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR” detalizētāk ļauj izprast padomju režīma ekonomiku šajā laikā.¹⁰

Daudzi līdz šim npublicēti arhīva materiāli par tēmu izmantoti Valda Blūzmas, Tālava Jaundža, Jāņa Riekstiņa, Heinriha Stroda un Džīna Šarpa sastādītajā grāmatā “Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš 1945 – 1991”.¹¹ Pārskatu par to kā dzīve ritēja līdz neatkarīgas atgūšanai papildināja Ulda Siliņa un Jāņa Vējiņa sastādītā grāmata “Latvija likteņa gaitās, 1918-1991”.¹²

Noderīga grāmata, kuras pievienotā vērtība ir tas, ka tās tapšanas laiks ir 1998. gads, tātad salīdzinoši īsi pēc 1980. gadu otrās puses atmodas procesiem, kad notikumi vēl nav aizmirsti vai laika gaitā pārveidojušies, ir “Latvijas valsts atjaunošana: 1986.-1993”.¹³ To sastādījuši tādi vairāki autori kā Valdis Blūzma, Ojārs Celle, Tālavs Jundzis, Dītrihs Andrejs Lēbers, Egils Levits, Ļubova Zīle. Tās saturs sadalīts atmodas

⁷ Mārtiņš Virsis, et al, *Latvijas vēstures apcerējumi* (Rīga: Zvaigzne, [1990])

⁸ Daina Bleiere, et al, *Latvijas vēsture 20. gadsimts* (Rīga: Jumava, [2005])

⁹ Valdis Blūzma, et al, *Latvijas valsts atjaunošana : 1986.-1993* (Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, [1998]).

¹⁰ Daina Bleiere, *Eiropa ārpus Eiropas... : Dzīve Latvijas PSR* (Rīga: LU akadēmiskais apgāds, [2012])

¹¹ Valdis Blūzma, et al, *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš, 1945-1991* (Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, [2008])

¹² Uldis Siliņš, Jānis Vējiņš, *Latvija likteņa gaitās, 1918 – 1991* (Rīga: Timermanis un Vējiņš, [2006])

¹³ Valdis Blūzma, et al, *Latvijas valsts atjaunošana: 1986. – 1993* (Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, [1998])

procesu priekšvēsturē, atmodas posmos, kā arī atmodas pēcvēsturē. Līdz ar to, tajā ir iespēja veiksmīgi un ātri orientēties.

Nacionāļkomunistu darbībai un sagrāvei lielu uzmanību veltījusi Daina Bleiere – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece. Īpaši vērtīgs ir raksts “Vēstures avoti par nacionāļkomunismu Latvijā- kritiskais skatījums”.¹⁴ Tas sniedz informāciju par publikācijās un citos avotos pieejamo informāciju un ļauj orientēties par to, kam būtu jāvērs uzmanība tās skatot detalizētāk.

Nozīmīgu pētījumu par nacionāļkomunistiem veicis arī ārzemju profesors Maikls Lauders savā disertācijā “The thaw in Soviet Latvia: National politics 1953 – 1959”.¹⁵ Būtiski, ka tajā izmantoti materiāli gan no Latvijas, gan Maskavas arhīviem. Pievienotā vērtība ir autora komentāri un secinājumi, īpaši par laikrakstu “Rīgas Balss” un tur ievietoto Eduarda Berklava publikāciju “Saruna no sirds”.¹⁶ Publicēto rakstu un tā izraisīto rezonansi apskatījusi arī Dr. hist. Irēne Šneidere savā darbā “Eduarda Berklava aicinājums latviešiem papildināt LKP rindas: kāda raksta atskaņas”.¹⁷

Darba mērķa pilnīgākai sasniegšanai izmantoti arī detalizētāki pētījumi par nacionāļkomunisma laika presi. Vērtīgs ir Jura Pavloviča raksts “Nacionāļkomunisms un Latvijas prese: dažu 1957. gada reģionālās informācijas telpas aspektu analīze”.¹⁸ Tas sniedz informāciju par nacionāļkomunisma laika raksturīgajām preses iezīmēm, kā arī pievēršas detalizētāk preses izdevumiem, īpaši Rīgas Balss, kurā bija ievietota publikācija “Saruna no sirds”. Savukārt, informāciju par preses cenzūru kā nacionāļkomunistu, tā atmodas laikā, sniedz Heinriha Stroda grāmata “PSRS politiskā cenzūra Latvijā 1940-1990”.¹⁹ Grāmatas pievienotā vērtība ir autora cenzūras definīcijas apskate, kas ļauj izprast paša vārda nozīmi, kā arī cenzūras darbības raksturs.

¹⁴ Daina Bleiere, “Vēstures avoti par nacionāļkomunismu Latvijā – kritisks skatījums,” *Latvijas Vēstures Institūta žurnāls*. Nr. 1 (2017)

¹⁵ Louder, Michael. “*The Thaw in Soviet Latvia: National Politics 1953-1959.*” PhD diss., [King’s Collage London, [2015].

¹⁶ Eduards Berklavs, “Saruna no sirds.” *Rīgas Balss*. 25. februāris 1959. 2–3. lpp.

¹⁷ Irēne Šneidere, “Eduarda Berklava aicinājums latviešiem papildināt LKP rindas: kāda raksta atziņas,” *Latvijas Universitātes Institūta žurnāls*. Nr. 1 (2009): 120–135.

¹⁸ Pavlovičs, “Nacionāļkomunisms un Latvijas prese.”

¹⁹ Heinrihs Strods, *PSRS politiskā cenzūra Latvijā, 1940-1990*. (Rīga: Jumava, [2010-2011]).

1 LAIKMETA RAKSTUROJUMS

Mihaila Gorbačova (Mikhail Sergeevich Gorbachyov), kuru PSKP CK plēnumā 1985. gada aprīlī ievēlēja par PSKP CK ģenerāļsekretāru, uzsāktā pārbūves jeb “perestroikas” politika PSRS 1980. gadu beigās, aizsāka atmodas procesus Latvijas teritorijā.²⁰ Konkrētās politikas mērķis bija pārveidot nepieciešamo PSRS ekonomikas, politiskajās, kā arī sabiedrības sfērās, padarot sociālismu “humānāku” jeb uzsākot tā liberalizāciju. Tomēr, rezultāts bija pretējs, proti, pārbūves politika drīz vien kļuva nekontrolējama – lielākajā daļā pakļauto republiku, tostarp Latvijas PSR, atklāti sāka diskutēt par vēsturi, padomju okupāciju, PSRS noziegumiem, nepilnībām un sadzīves problēmām.²¹

Atmodas procesi Latvijas teritorijā iesākās ar 1987. gada 14. jūniju, kad deportāciju gadadienā, godinot pirms 46 gadiem izsūtītos cilvēkus, cilvēktiesību aizstāvības grupa “Helsinki-86” nesankcionēti novietoja ziedus Brīvības pieminekļa pakājē.²² “Helsinki-86” bija Liepājā, 1986. gada jūlijā nodibināta neformāla organizācija, kura novēroja Helsinku akta nobeiguma punktu izpildi par normām cilvēktiesību aizsardzības jomā un savstarpējām attiecībām starp valstīm un pilsoņiem.²³ Presē šo pieminēšanas mēģinājumu nopēla dažādi, galvenokārt pārmetot, ka jaunieši piekāpušies kapitālistisko valstu pretpadomju propagandai.²⁴ Tā, Padomju Jaunatnes 116. numurā, kas iznāca divas dienas pēc deportāciju atceres gadadienas, rakstīja: “Lai kā arī censtos atsevišķi cilvēki vai pat visa Rietumu propaganda – viņiem neizdosies aptumšot mūsu patriotiskās, internacionālistiskās jūtas, apņēmību turpināt visas dzīves jomu atjaunošanu”.²⁵ Šāds nosodījums skaidrojams ar preses vietu mediju komunikācijas sistēmā, proti, presei bija jāapkaro jebkādi pretēji padomju ideoloģijai iespējami viedokļi, tādejādi kontrolējot sabiedrību. Preses darbību Latvijā nostiprināja Latvijas PSR Valsts drošības komiteja, kura neskatoties uz M. Gorbačova reformām,

²⁰ Bleiere, et al, *Vēsture* 20. gadsimts, 368.

²¹ Daina Bleiere, “Mihails Gorbačovs”, no: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/52951-Mihails-Gorba%C4%8Dovs>

²² Bleiere, et al, *Vēsture* 20. gadsimts, 369.

²³ Blūzma, et al, *Latvijas valsts atjaunošana*, 94.

²⁴ Mārtiņš Kaprāns, Olga Procevska, Laura Uzule, “I nodaļa. Deportāciju pieminēšanas atainojums Atmodas laika preses izdevumos,” No: *Pēdējais karš: Atmiņa un traumas komunikācija*, rec. Ineta Lipša un Viesturs Zanders (Rīga: LU SZF SPPI, [2010]), 158.

²⁵ “Svētki uz riteņiem.” *Padomju Jaunatne*, 16. jūnijs 1987, 2.lpp

1987. gadā vēl turpināja strādāt ierastajā totalitārajā režīmā.²⁶ Tomēr tai, sākoties atmodas procesiem, nācās cīnīties ar t.s. ideoloģisko diversiju – informāciju, kas ziņo par patieso stāvokli komunistiskā režīma valstīs. Jāteic, ka tas bija liels pārsteigums un drošības komiteja vēl skaidri nezināja kā rīkoties.²⁷ Neraugoties uz to, publiskajā telpā dinamiski turpinājās un pamazām sāka nostiprināties atklātības informācijas plūsma, kura sabiedrību arvien vairāk rosināja bezbailīgi vērsties pret pagātnē notikušajām staļiniskajām nežēlībām, lai tādas nākotnē neatkārtotos.

Pārsteidzošs solis bija Helsinki-86 iesniegums, kas tika adresēts Latvijas PSR Augstākās padomes Prezidijam, PSRS un Vācijas Federatīvās Republikas valdībai, ar mērķi panākt Molotova – Ribentropa slepeno papildprotokolu publicēšanu. Saprota, ka tas izraisīja lielu rezonansi. *Helsinkiieši* iesniedza arī LPSR AP Prezidijam aicinājumu nolikt ziedus pie Brīvības pieminekļa un protestēt Molotova Ribentropa pakta parakstīšanas 48. gadadienā. Šāda rīcība lika partijai un valsts varas iestādēm laicīgi gatavoties. Gatavošanās pasākumi bija: pirmkārt, uz pasākuma laiku nošķirt un izolēt Helsinki-86 grupu, otrkārt, līdz Brīvības piemineklim tika nosūtīt miliču vienības, kuras noslēgumā, pret cilvēku masām, sāka pielietot vardarbību. Jāatzīmē, ka vardarbības pielietošana tikai vēl vairāk veicināja sabiedrības neapmierinājumu, pilnībā izmainot tās noskaņojumu.²⁸

Sabiedrības noskaņojuma maiņa veicināja divejādas pārdomas Latvijas Komunistiskajā partijā. Vieni sliecās uz brutālāku variantu – izrēķināšanos ar protestētājiem, savukārt otri – piedāvāja dialoga risinājumu. Pārsvaru gūstot otrajam variantam, LKP CK 1988. gada 25. martā ļāva organizēti Brāļu kapos, novietot ziedus pirms 39 gadiem deportēto piemiņai.²⁹ Aicinot uz klusuma brīžiem, Brāļu kapos atceres norisi vadīja Latvijas Rakstnieku savienības priekšsēdētāji Jānis Peters un Džemma Skulme. Nemierīgāka situācija atklājās pie Brīvības pieminekļa, kur nolikt ziedus bija aicinājusi grupa Helsinki-86.³⁰ Trimdas prese “Latvieši šodien” par to rakstīja: “*Šoreiz varas iestādes, liekas, iesāka jauna tipa taktiku – tautas šķelšanas taktiku, dodot atļauju godināt deportētos latviešus RS, tai pašā laikā to aizliedzot darīt grupai Helsinki 86.*

²⁶Daina Bleiere, “Latvijas PSR Valsts drošības komiteja.” No: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/52208-Latvijas-PSR-Valsts-dro%C5%A1%C4%ABbas-komiteja>

²⁷ Ideoloģiskā diversija. <https://tezaurs.lv/ideolo%C4%A3isk%C4%81%20diversija>

²⁸ Blūzma, et al, Latvijas valsts atjaunošana, 94-99.

²⁹ Bleiere, et al, Vēsture 20. gadsimts, 370.

³⁰ Blūzma, et al, Latvijas valsts atjaunošana, 112.

Mēs varam droši pieņemt, ka RS organizētais piemiņas brīdis Brāļu kapos nebūtu noticis, ja uz to nebūtu aicinājusi jau pirms tam Helsinku grupa, kuras aizvējā RS varēja uzdrošināties nākt klajā ar savu aicinājumu. Un RS aizmugurē savukārt varēja uzdrošināties nolikt ziedus un svecītes mūsu tautas mocekļiem, daudz tādu, kas citādi baidītos šīs savas nacionālās un savā būtībā pret padomju varas iestādēm vērstās jūtas atklāti izrādīt”. Savukārt publikācijas turpinājumā par minēto tautas šķelšanas taktiku tiek lēsts: “Latvieši ne tikai neiekrita režīma pilaru raktajā bedrē, bet izmantoja to savā labā – tiem, kam šajā dienā nenesās prāts uz konfrontācijām, varēja mierīgi pieminēt savus aizvestos un nomocītos tuviniekus Brāļu kapos un pēc tam doties mājās, bet citi, kas vēlējās savu noskaņu, savu pārliecību stiprināt un saliedēt ar citiem līdzīgi domājošajiem asākos piedzīvojumos, devās atbalstīt grupu Helsinki 86 pie Brīvības pieminekļa”. Tiek arī aprakstīta nemierīgā situācija, kuru aizsāka milicijas vardarbīgā darbība, iezīmējot sabiedrības pretreakciju: “Ja agrākajās demonstrācijās³¹ pie pieminekļa miliči varēja ļaudis samērā netraucēti sist un vilkt uz savām mašīnām, tad tagad cilvēki viens otru sāka aizstāvēt. Un notika vēl kaut kas pirmreizīgs – tauta pie pieminekļa vienojās Latvijas valsts himnā: Dievs, svētī Latviju!”³²

Pieminēšanas pasākumi un to atspoguļošana presē šajā brīdī kļuva par daļu no sabiedrības ikdienas. Profesore un vadošā pētniece Vita Zelče 1988. gada pavasari vērtē kā laika posmu, kurā vēstures diskursā sāka iesakņoties humānistiskāks skatījums, kas pēc satura saskanēja ar M. Gorbačova uzsāktās pārbūves pamatkonceptiju, bet padomju ideoloģiskās vērtības pārtapa par apšaubāmām un neatzīstāmām.³³

Jāteic, ka joprojām vēsturnieku vidū diskutabls ir jautājums par Latvijas 1980. gadu beigu atmodas procesa konceptu, respektīvi, kāds vārdisks apzīmējums varētu nosaukt procesu, kas noritēja Latvijā 20. gadsimta 80. gadu beigās un 90. gadu pašā sākumā. Vēsturnieks, Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes asociētais profesors Jānis Taurēns, Latvijas Vēsturnieku komisijas rakstu ietvarā, konkrēti rakstā par Latvijas trešās atmodas izpētes problēmām ir apkopojis dažādus piedāvātos iespējamus jēdzienus. Tā, piemēram, mūsdienu marksisti piedāvā atmodas procesu dēvēt par sociālajām kustībām, par ko vēsturnieks Jānis Taurēns atzīst: “*Grūti*

³¹ Ar agrākajām demonstrācijām tiek saprasts 1987. gada 14. jūnija piemiņas pasākums un 1987. gada 23. augusta Molotova – Ribentropa pakta gadadiena.

³² Pāvils Brūvers, “1988. gada 25. marts.” *Latvija šodien*, 1. decembris 1988. 26. lpp.

³³ Vita Zelče, *Vēsture perestroikas redakcijā un Latvijas okupācijas jēdziens: 1988.gads*. (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, [2005]), 258.

saskatīt paralēles starp Austrumeiropas antikomunistiskajām revolūcijām un tādām par klasiskām atzītām sociālām kustībām kā feminisma vilnis, kas aizsākās 20. gadsimta 60. gados, vai vides aizsardzības kustība, bet 1986. gada un 1989. gada notikumi iziet ārpus sociāla rakstura kustības ietvariem”.³⁴ Savukārt, Hārvardas universitātes profesors Semjuels Hantingtons demokratizācijas noriti Austrumeiropā, tostarp LPSR, pieskaita tajā brīdī noritošajai visas pasaules demokratizācijai, kura sākotnēji realizējās Dienvidēiropā. Turpretim, Latvijas Universitātes asociētais profesors Ojārs Skudra, konkrētos atmodas procesus Latvijā raksturo kā četrkāršo tranzītu, tādejādi cenšoties atainot sarežģīto pārmaiņu norisi.

Iedzīvotāju vidū atmodas procesi biežāk tiek definēti kā Trešā atmoda. Trešās atmodas jēdziens radies secīgi pēc tā, kad latviešu rakstnieks un redaktors Ernests Blanks mākslinieciski nodēvēja Latvijas valsts neatkarības proklamēšanu par Otro atmodu.³⁵ Filozofijas profesore Maija Kūle, skaidrojot Trešās atmodas jēdzienu, uzsver uz nepieciešamību skatīties plašākā vēsturiskā kontekstā, proti, apskatīt jau iepriekš notikušās latviešu tautas kustības. Par tādām iepriekš notikušām tautas kustībām, M. Kūle uzskata 19.gs. jaunlatviešu kustību, tāpat sacelšanos pret carisko patvaļu 1905. gadā, kā arī Latvijas Republikas proklamēšanu 1918. gadā un 20.gs. 20.-30.gadu attīstību izglītībā un kultūrā.³⁶ Tas saskan ar akadēmiķa Jāņa Stradiņa domu par “trīs atmodām latviešu nācijas vēsturē”, kuras viņš nosauca savā runā 1988. gada 7. oktobrī, lielajā tautas manifestācijā, kas norisinājās Mežaparkā: “*Mēs stāvam zem karoga, kurš ir bijis ne tikai Kronvalda un Ausekļa, nacionālā romantisma karogs, bet arī Raiņa karogs*”.³⁷ Asoc. prof. dr. hist. Valdis Blūzma ir atzīmējis, ka tieši Jānis Stradiņš šo konceptu par trīs atmodām ir attīstījis un izvērtis.³⁸

Līdztekus trešās atmodas jēdzienam, sabiedrībā plaši izmantots arī jēdziens Dziesmotā revolūcija. To pirmo reizi 1988. gada 17. jūnijā izteica igauņu politiķis Heincs Valks (Heinz Valk), kas tieši tulkojot no igauņu valodas “laulev revolutsioon” nozīmē “dziedošā revolūcija”. Tādējādi H. Valks centās izgaismot igauņu tautas

³⁴ Jānis Taurēns, “Latviešu trimda un Trešā atmoda (1988–1990): starp tradīciju un revolūciju,” *Latvijas Universitātes žurnāls. Vēsture*, nr. 13 (2022): 101–114

³⁵ Pēteris Alberts, “Ernests Blanks”, no: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/92683-Ernests-Blanks>

³⁶ Taurēns, “Latviešu trimda un Trešā atmoda”, 101–114

³⁷ Jānis Stradiņš, *Trešā atmoda: raksti un runas 1988.-1990. gadā Latvijā un par Latviju* (Rīga: Zinātne, [1992]), 69.

³⁸ Blūzma, et al, *Nevadarbīgā*, 227.

revolūcijas iezīmi, proti, tā tiek veikta ar smaidu un dziedot, kļūstot par diženu piemēru visiem. Latviešu valodā sākotnēji tika izmantotas abas versijas – gan dziedošā revolūcija, gan dziesmotā revolūcija, tomēr Latvijas Tautas fronte 1980. gadu beigās izšķīrusies par labu dziesmotajai revolūcijai, tā atspoguļojot dziesmas svarīgo nozīmi atmodas procesu laikā.³⁹

Kā redzams, pastāv dažādi viedokļi par to, kāds varētu būt īstais apzīmējums 1980. gadu beigu procesiem gan Latvijas PSR, gan visā Padomju Savienības teritorijā. Darba autore uzskata, ka visu iespējamo jēdzienu apskatei un izzināšanai būtu nepieciešams liels darba apjoms, līdz ar to, konkrēto tēmu būtu lietderīgi turpināt apskatīt nākotnē.

1.1 Politiskais un sociālais klimats atmodas procesu laikā

Latvijā, Padomju varas laikā, politiskā struktūra atspoguļoja padomju sistēmas centralizēto un autoritāro raksturu. LPSR centrālā loma un politiskās varas monopols piederēja Komunistiskajai Partijai: *“Komunistiskā Partija ir padomju sabiedrības vadošais spēks, politiskās sistēmas, valsts un sabiedrisko organizāciju kodols”*.⁴⁰ Tās totalitāro varu, patstāvību un noturību Latvijā veicināja Latvijas PSR Valsts drošības komiteja, kuras galvenais uzdevums bija cīnīties pret latviešu nacionālismu, kā arī *“ideoloģiskās diversijas pasākumiem”*. Cīņā, gadu gaitā tika pielietotas visdažādākās metodes – represijas, pilsoņu novērošana un noklausīšanās, ārzemju radiopārraižu klausītāju identificēšana, audzinošas pārrunas, mediju cenzūra, utt.⁴¹ Tātad, padomju sistēma izveidoja vienas partijas politisko struktūru, faktiski likvidējot visas opozīcijas partijas. Latvijas Komunistiskās partija kontrolēja visas politiskās institūcijas, savukārt personas, kuras uzdrošinājās kritizēt komunistisko ideoloģiju ātri tika apspiestas.

Atmodas procesu laikā, padomju sistēmas izveidotā politiskā struktūra, kur Latvijas Komunistiskā partija kontrolēja sabiedrību, sāka izjust nestabilitāti. Kā minēts atmodas laika literatūrā, sabiedrības iekšējie procesi īsā laika sprīdī kļuva intensīvi. Tā, piemēram, *“Helsinki-86”* dalībnieki centās pievērst padomju varas iestādes pievērsties akūtiem jautājumiem. Pretreakcija no varas iestādēm bija sekojoša – izplatīt nepatiesas

³⁹ Guntis Šmidchens, *“Dziesmotā revolūcija”*, no: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/101078-Dziesmot%C4%81-revol%C5%ABcija>

⁴⁰ PSRS un LPSR Konstitūcijas 6. panta ievaddaļa. <https://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm> (skatīts 12.05.2024)

⁴¹ Daina Bleiere, *“Latvijas PSR Valsts drošības komiteja.”* No: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/52208-Latvijas-PSR-Valsts-dro%C5%A1%C4%ABbas-komiteja>

uz apmelošanu vērsta ziņas pret grupas dalībniekiem, izraidīt no Padomju Savienības, kā arī pielietot citus līdzīgus paņēmienus. Taču kā uzsver atmodas laika vēstures literatūra: “[..] PSRS vadība neatgriezās pie “stingrās rokas” politikas”.⁴² Jāatzīmē, ka neatgriešanās pie t.s. “stingrās rokas” nošķīra J. Staļina laiku un pielietotās metodes, kā arī virzīja komunismu t.s. “cilvēcīgākas sejas” virzienā. Tomēr, PSRS oficiālā politiskā ideoloģija joprojām balstījās uz J. Staļina izveidotajiem pamatprincipiem. Vienīgi, apsverot situāciju, ka PSKP 20. kongresā tika atklātas J. Staļina nežēlastības pret cilvēci – tas fakts tika slēpts. Tāpat, ņemot vērā, ka ne visas atziņas tika pieņemtas – daudzas tika vērtētas negatīvi un mainītas vai aizstātas, piemēram, palielinātas intensitātes represiju nepieciešamība. Pastāvošo iekārtu sākot ar aptuveni 70. gadiem dēvēja par reālo jeb attīstīto sociālismu.⁴³ Līdztekus “Helsinki-86” darbojās arī Vides aizsardzības klubs (VAK), kas ātri ieguva plašu atbalsi sabiedrībā, jo sākotnēji tas iestājās par vides aizsardzību un pret piesārņojumu, kas padomju režīma nepilnīgas vides politikas un pārvaldes organizēšanas dēļ, kļuva aktuāls. Iestāšanās par šīm problēmām, sabiedrībā veicināja cīnīties ne tikai par sakoptu un veselīgu vidi sev apkārt, bet arī par sociālām normām un demokrātiju.⁴⁴ 1988. gadā, apvienojot sevī gan demokrātisko kustību “Helsinki-86”, gan VAK, gan citus nacionāldemokrātiskus veidojumus, tika izveidota Latvijas Tautas Fronte (LTF). Lai panāktu, ka fronte ir oficiāli atļauta pretošanās padomju varai Latvijas teritorijā, tā tika veidota uz likumiski atzītas Latvijas PSR radošās savienības pamata.⁴⁵

1988. gada 1. un 2. jūnijā notika Latvijas Savienības rakstnieku plēnums, kurā tika apspriestas dažādas tēmas, kā piemēram, par politiku, laukkopību un lopkopību, par ārstniecību, izglītību, iedzīvotāju sastāvu, latviešu valodu, iedzīvotāju pārvietošanos un pārcelšanos, vides aizsardzību, vēsturi, utt.⁴⁶ Zīmīgi vārdi, kas neizzuda no plēnuma klātesošo atmiņas un kuriem tie piekrita, bija Latvijas ebreju izcelsmes atmodas aktīva virzītāja Mavrika Vulfsona vārdi: “[..] Padomju varas izveidošana Latvijā bija izlemta 1939. gada 23. augustā PSRS un hitleriskās Vācijas neuzbrukšanas līgumam pievienotajā slepenajā protokolā. Tas determinēja Latvijas likteni”.⁴⁷ Būtiski – sabiedrības daļa, kura publikācijas lasīja analītiski caur rindiņām,

⁴² Virsis, Vēstures apcerējumi. 117-118

⁴³ Bleire, Dzīve Latvijas PSR, 30.

⁴⁴ Blūzma, et al, Nevadarbīgā, 304.

⁴⁵ Turpat, 304.

⁴⁶ Bleiere, et al, Vēsture 20. gadsimts, 370.

⁴⁷ Vilnis Stinkulis, “Par vēsturi – godīgi.” *Literatūra un Māksla*, 1. jūlijs 1988. 11. lpp.

šo domu visticamāk jau bija saskatījusi iepriekš, proti, 1987. gada augusta beigās presē tika ievietots Jāņa Petera dzejolis “Septembris. 1987”. Dzejolis ziņoja par padomju sistēmas ārējo maiņu, ironizējot, ka tomēr tās iekšējā būtība nemainās: “*Vai dažam nevajadzētu aizliegt pārkārtoties? [...] Viņi būs pārkārtojušies, un 14. jūnijā slaucīs asaras par nevainīgi aizvestajiem, bet, kad vajadzēs, ņems pēc kārtas un vedīs atkal*”.⁴⁸ Šajā dzejolī autors pavēsta, ka neraugoties uz maldīgajām pārmaiņām, padomju varas nežēlīgais raksturs un represīvās izrēķināšanās metodes saglabājas nemainīgas, vedinot aizdomāties par politisko izteicienu neatbilstību realitātei, un iespējamu vēstures atkārtošanos. Atgriezoties pie minētā plēnuma, jāteic, ka tajā Latvijas teritorijas okupācijas jautājums tiešām tika apspriests atklāti, to apstiprina arī atmodas laika literatūra: “*1988. gada vasarā tautas nacionālās pašapziņas atdzimšanas process aktivizējās un vērsās plašumā. [...] Tika veikti organizatoriski pasākumi, lai izveidotu tautas masu organizāciju – Latvijas Tautas fronti*”.⁴⁹ Par Tautas Frontes Domes priekšsēdētāju kļuva tautā zināmais žurnālists Dainis Īvāns. Savukārt, par frontes galveno uzdevumu tika noteikta vienlīdzīga kultūras pilnveidošanās un izvēršanās starp dažādām Latvijas teritorijā esošajām tautībām. Šāda darbība veicināja padomju varai izveidot interfronti – fronti, kuras mērķis ir nosargāt un saglabāt sociālismu LPSR. Neraugoties uz to, sociālismu bija sarežģīti nosargāt, jo demokrātijas vilnis sabiedrību bija neatgriezeniski pārņēmis.⁵⁰ Arī pārējās Baltijas valstis rīkojās līdzīgi, tā, Latvijas Tautas Fronte, sadarbojoties ar pārējo Baltijas valstu tautas masu kustībām un Baltijas Padomi, 1989. gada 23. augustā saorganizēja akciju “Baltijas ceļš”.⁵¹ Tās galvenais mērķis bija publiska kategoriska iebīšana pret 1939. gada 23. augustā noslēgto “Molotova – Ribentropa paktu, proti, lai to atzītu par juridiski nepamatotu un, līdz ar to, darbībā neesošu jau kopš brīža, kad tas no nacistiskās Vācijas un Padomju Krievijas puses tika parakstīts. Tāpat akcija parādīja tautas apjomīgo atbalstu nāciju pašnoteikšanās brīvībai, kā arī vienlīdzīgu iespēju nodrošināšanu visām sabiedrības grupām.”⁵²

Iesaistīties Baltijas republiku izveidotajā ķēdē, cilvēki tika aicināti caur centrālās un reģionālās preses starpniecību. Publikāciju nosaukumi bija izteiksmīgi un

⁴⁸ Jānis Peters, “Septembris 1987.” *Literatūra un Māksla*, 28. augusts 1987. 1. lpp.

⁴⁹ Virsis, *Vēstures apcerējumi*, 118.

⁵⁰ Turpat, 119.

⁵¹ Gatis Krūmiņš, “Baltijas ceļš”, no: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/40531-Baltijas-ce%C4%BC%C5%A1>

⁵² “Baltijas ceļš”: Piemiņas un protesta akcija” *Darba karogs*, 29. augusts 1989. 3. lpp.

uzrunājoši, piemēram, “Draugs, pulkā nāc!”, “Baltijas ceļš, brīvības ceļš”, “Akcijas Baltijas ceļš dalībniekiem”, u.c. Tajās tika noteikts maršruts, pa kuru jādodas, lai nenovirzītos no ķēdes posma, kā arī dota informācija, kādās pieturvietās, LTF informējošie dalībnieki informēs sīkāk par pasākumu. Viņus varēs atpazīt pēc auduma sloksnes, uz kuras izšūts LTF simboliskais apzīmējums. Tika lūgts līdzīgi ņemt foto un video kameras, arī radiouztveršanas aparātus, lai dzirdētu informāciju vai nepieciešamības gadījumā – norādes.⁵³ Izmantojot brīža fiksāciju, pēc iespējas vairāk varēja dokumentēt notiekošo akciju, atrādot pārējai pasaulei, ka Baltijas valstis, arī 50 gadus vēlāk, pēc Latvijas teritorijas pakļaušanas, atrodas PSRS patvaldībā: *[..] Lai izkustu tajā un pazustu, lai pazaudētu jebkuras tiesības uz senču novēlēto zemi*”.⁵⁴

Ekonomikas sfērā neklājās viegli, viena no galvenajām sfērām – lauksaimniecība, kas cilvēkiem laiku laikos ir nodrošinājusi eksistenci ar maizi, graudiem un pienu, nedeva rezultātus. Iemesls tam bija PSRS zemās efektivitātes sistēma preču ražošanā, sadalē un patērēšanā tirgū. Tā, piemēram, sociālisma kolektīvās vienlīdzības nolūkos, ikdienas pamatvajadzību preču cenas tika fiksētas valdības noteiktajā līmenī – jāpārdod par zemu maksu, lai arī tā nebija pietiekama, lai segtu ražošanas izdevumus. Šāda saimniekošana 1980. gados noveda pie nepieciešamības iegādāties aptuveni 30 miljonu tonnu labības, lai arī pašā PSRS saražoto graudu daudzums gadā sasniedza aptuveni 190 miljonus. Loģiskākais solis, kuru saskatīja PSKP CK Politbirojs, bija šo pamatvajadzības preču cenu kāpināšana. Tomēr, M. Gorbačovs savlaicīgi brīdināja ģenerāļsekretāru Juriju Andropovu, norādot uz līdzīgu gadījumu vēsturē, proti, kad N. Hruščovs neveiksmīgi pacēla cenas gaļas precēm. Neveiksmīgās saimniekošanas rezultātā, krīzes attīstība palielinājās. To veicināja arī 1985. gada 7. maijā apstiprinātais plāns par darba konsekvences kvalitātes paaugstināšanu, ierobežojot alkohola patēriņu.⁵⁵ Tādejādi valdība centās izskaust pastiprinātu un pārmērīgu dzeršanu darba vietās. To apstiprina laikrakstā “Atmoda” no angļu žurnāla “The Economist” tulkotās informācijas publikācijā “Krievijas pretalkahola kampaņa” minētais: *“Iespaidis uz ekonomiku – darba kavējumu, nelaimes gadījumu, pagiru dēļ – bija postošs. [..] Darba ražība būtu par 10% augstāka, ja darba*

⁵³ A. Štāls, “Akcijas “Baltijas ceļš” dalībniekiem.” *Leņina ceļš*, 22. augusts 1989. 4. lpp.

⁵⁴ Jānis Škapars (sast.), *Baltijas brīvības ceļš : Baltijas valstu nevardarbīgas cīņas pieredze pasaules kontekstā* (Rīga: Zelta grauds, [2005]), 86.

⁵⁵ Blūzma, et al, *Nevardarbīgā*, 247. lpp.

procesu neietekmētu alkohols".⁵⁶ Pretalkahola kampaņas rezultāts attīstījās nevēlamā gaitā kā pirmais impulss PSRS ekonomikas iznīcībai. To jau tālredzīgi manīja un uz to norādīja ekonomikas zinātni doktors Oto Lācis, LPSR Rakstnieku savienības plēnumā. Viņš atzina nepieciešamību cīnīties ar lielo alkohola patēriņu, tomēr, norādīja, ka ne ar tik brutālu aizliegšanu, kas trīs gadu laikā ierobežo PSRS budžetu 37 miljardu rubļu apmērā. Tāpat O. Lācis piebilda: "[...] *Ko īsā laikā nosegt ar ienākumiem no pirmās nepieciešamības preču pārdošanas, protams, nav iespējams*".⁵⁷ Jānorāda, ka budžets nebija vienīgais, kas tika ierobežots, arī cukuru vairs nevarēja dabūt. To izmantoja pašbrūvēta alkohola – samagonkas izstrādei, tāpēc tas ātrā laika posmā kļuva par deficīta preci. Sabiedrība bija neizpratnē: "*Janvārī uz talonu varēja iegādāties divus kilogramus cukura. Februārī – tikai vienu. Tas cilvēkos ir radījis neizpratni*". Tuvojās ogu un augļu sezona un cilvēkiem šāds cukura trūkums nozīmēja ražas palaišanu zudumā.⁵⁸ Notiekošais Padomju Savienībā kopumā, raisīja sarosīšanos, proti, tika piedāvāts variants valstij strādāt pretrunā savienībai, cenšoties ieviest t.s. jauktu saimniecību. Tā paredzēja privātpašumu iespēju kā saimniecības sektorā, tā arī rūpniecības, amatniecības, bankas un tirdzniecības.⁵⁹

Sociālais klimats atmodas laikā, Latvijā, nosacīti iesākās ar politisku aktivitāti, proti – iedegoties par ar dabu saistītiem jautājumiem. Tā, piemēram, žurnālisti Dainis Īvāns un Artūrs Snips, vēl īsi pirms 1987. gada 14. jūnija demonstrācijas pie Brīvības Pieminekļa, publikācijā "Par Daugavas likteni domājot", pievērsās jautājumam par Daugavpils HES, kuru gatavojās izbūvēt. Publikācijas ievadā žurnālisti uzsvēra dabas nozīmi cilvēka dzīvē, pēcāk uzsverot uz to, cik būtiski būtu neļaut smagajām darba mašīnām un Daugavpils HES plānam apdraudēt dzidri plūstošo Daugavas upi. Sabiedrība presē tika mudināta iesaistīties ar pārdomu raisošu jautājumu: "*Bet ko varam teikt, ierosināt mēs visi pārējie, par kuru pelnītajiem rubļiem top šādas grandiozitātē neapbrēķināmas būves? Vai mēs spējam un gribam būt līdzlemjoši un līdzatbildīgi?*".⁶⁰ Ņemot vērā konkrētajā laikā cenzūras joprojām spēcīgo ietekmi, laikraksta "Literatūra un Māksla" galveno redaktora vietnieku Viktoru Avotiņu par šīs

⁵⁶ "Krievijas pretalkahola kampaņa." *Atmoda*, 30. janvāris 1990. 8. lpp.

⁵⁷ Oto Lācis, "Pret resoru patvaļu." *Literatūra un Māksla*, 17. jūnijs 1988. 5. lpp.

⁵⁸ I. Leišavniece, "Vai problēmas ar cukuru?" *Vaduguns*, 2. marts 1989. 1. lpp.

⁵⁹ "LSDSP Programma" *Padomju Jaunatne*, 12. oktobris 1989. 2. lpp.

⁶⁰ Dainis Īvāns, Artūrs Snips. "Par Daugavas likteni domājot." *Literatūra un Māksla*, 17. oktobris 1986. 10. lpp.

publikācijas publicēšanu, atstādināja no amata.⁶¹ Laikrakstu cenzēšana, neļaujot sabiedrību vedināt uz iestāšanos pret Daugavpils HES būvniecību, tika veicināta un pilnveidota. Tā, piemēram, pēc konkrētā notikuma, laikraksta “Padomju Jaunatne” redakcijai atteicās iespiest sabiedrības iebildumus pret hidroelektrostacijas izveidi.⁶²

Vienlaicīgi ar sociālajām iniciatīvām, atjaunojās kultūras tradīcijas. Jānorāda, ka tas bija komplicēts process viscaur Latvijas teritorijā, it sevišķi Latgales novadā, kur notikumiem bija savas specifiskās iezīmes un izaicinājumi.⁶³ To arī pati sabiedrība atzina: “[..] *Un šādu problēmu nav maz tiklab rūpniecībā un lauksaimniecībā, kā arī sociālajā sfērā un kultūrā. Daudzas no tām krājušās gadiem, un pat ar vislielāko vēlēšanos tās nav iespējams atrisināt dažu dienu laikā*”.⁶⁴ Lēnām, vērtējot no jauna latviešu garīgās, vēsturiskās vērtības, tika nodrošināta piekļuve vēl teju tikko aizliegtajiem latviešu mākslinieku darbiem. Īpašu vērtību ieguva tie darbi, kurus rakstījuši trimdā dzīvojošie latvieši, jo tie nebija pakļauti vietējās cenzūras ietekmei. Turpretī, cenzūras iespaidotie darbi tika skatīti kritiski, atklājot atmodas laika kontekstā, to padziļināto vērtību. Atmodas procesa laikā labvēlīgu apstākļu kopums veidojās arī viltotajā vēstures naratīva jomā. Cilvēki atjaunoja viltotās vēstures patiesību, atkal no jauna veicinot savas piederības apzināšanos latviešu sociālajai grupai.⁶⁵

Atmodas procesā, politiskais un sociālais klimats savstarpēji mijiedarbojās, viens otru papildinot. Sabiedrībai, kļūstot arvien aktīvākai mītiņu un demonstrāciju veidošanā, publiskajā telpā izskanēja vēlme pēc neatkarības un brīvības, veicinot un pēcāk nodrošinot Latvijas neatkarības atjaunošanu. Tā, atmodas procesu rezultātā, Latvijā padomju totalitāro režīmu varēja nomainīt uz demokrātisku politisko sistēmu. Radās daudzpartiju sistēma jeb politiskā sistēma, kurā pastāv politiskās daudzveidības. Tādejādi, tika pārstāvētas dažādas politiskās ideoloģijas, uzskati un intereses. Tas radīja brīvus vēlēšanas procesus – iedzīvotāji varēja paust savu redzējumu. Savukārt partijām bija iespēja sacensties par uzmanību, veicinot vēl efektīvākus politiskos risinājumus.

⁶¹ Blūzma, et al, Nevadarbīgā, 307.

⁶² Austris Grasis, Anita Lediņa, Paulis Kļaviņš, “Izmisīga cīņa pret Daugavas senlejas izpostīšana” *Austrālijas Latvietis*, 19. jūnijs 1987. 5. lpp.

⁶³ U. Dvinskis, “Vārds” Latgalē un Latgalei.” *Rīgas Balss*, 16. decembris 1988. 13. lpp.

⁶⁴ Boriss Pugo, “Ar ticību pārkārtošanās procesu neatgriezeniskumam.” *Literatūra un Māksla*, 17. jūnijs 1988. 8–9. lpp.

⁶⁵ Virsis, Vēstures apcerējumi, 119.

Kā zināms, politiskās daudzveidības un sabiedrības iesaistīšanās veicina politisko stabilitāti, kuru Latvijas valsts var stiprināt vēl šobaltdien.

1.2 Prese un cenzūras sistēma atmodas laikā

Visu padomju varas laiku, tai pakļautās tautas, tika uzmanītas ar t.s. psiholoģisko manipulēšanu jeb propagandu un cenzūru. Pirms pievēršamies to detalizētākai apskatei, jānoskaidro, kāds ir minēto terminu skaidrojums. Propaganda kā informācijas sistēma, tika izstrādāta ar mērķi ietekmēt sabiedrības uzskatus, rīcību un noskaņojumu, lai gūtu no tiem piekrišanu konkrētiem, noteiktiem ideoloģiskiem nolūkiem.⁶⁶ Savukārt, cenzūra ir varas iestāžu iniciēts process, lai pārbaudītu plašākai sabiedrības daļai nododamu informāciju, kuru gadījumā, ja tā nav no varas puses atzīta kā pieļaujama, ir jāaizliedz.⁶⁷ Tā, cenzūru Padomju Savienībā kontrolēja slepena iestāde PSRS GLP. Savukārt, amatpersona vai grupa, kas kontrolēja un ierobežoja noteikto saturu dažādās informācijas vietnēs, nodrošinot atbilstību VK(b)P CK noteiktajām normām, bija persona starp sabiedrību un Centrālo Komiteju.⁶⁸

Cenzūras loma un darbība īpaši pieauga ap 1960. gadiem, paliekot intensīva līdz pat atmodas laikam. Tas skaidrojams ar to, ka 1920. – 1950. gados, īpaši J. Staļina valdīšanas laikā, izrēķināšanās ar padomju varas opozicionāriem noritēja fiziskā veidā. Lielākoties tika izmantotas represijas, kā arī cietumsodi, lai pilnībā pārtrauktu jebkādas sabiedrības iebildumus. Savukārt, ap 1960. gadiem, kad Ņ. Hruščovs atklāja J. Staļina noziedzības, fizisku iebiedēšanu vairs nevarēja turpināt, tādēļ masu politisko darbību vajadzēja pārraudzīt un nodrošināt ideoloģisko kontroli ar patiesas informācijas ierobežošanu, izplatot propagandu.⁶⁹ Tomēr, būtisks bija 1969. gada 7. janvāra PSKP CK lēmums “Par preses, radio, televīzijas, kinematogrāfa un kultūras un mākslas iestāžu vadītāju atbildības paaugstināšanu publikāciju un repertuāra idejiski politiskā līmeņa jautājumos”. Tas paredzēja masu medijos publicēto, kā arī kultūras iestādēs sagatavoto informāciju rūpīgāku un pastiprinātāku pārbaudi pirms publicēšanas, palielinot atbildības līmeni mediju izdevējiem, kultūras un mākslas iestāžu vadītājiem, utt. Tika uzsvērtā arī nepieciešamība cenzētajā informācijā un publikācijās kopumā, atspoguļot sociālisma celtniecības koncepciju. Rezultātā absolūto līderpozīciju zaudēja

⁶⁶ Propaganda. <https://tezaurs.lv/propaganda> (skatīts 15.05.2024.)

⁶⁷ Cenzūra. <https://tezaurs.lv/cenz%C5%ABra> (skatīts 15.05.2024.)

⁶⁸ Strods, PSRS cenzūra, 44-45.

⁶⁹ Turpat, 79.

oficiālās cenzūras institūcijas, kā arī paaugstinājās neprecizitātes skaits ideoloģiskās domas nodrošināšanā. Uz to 1972. gadā norādīja LPSR Galvenās literatūras pārvaldes (GLP) nodarbes pārskats, īpaši izceļot lielu skaitu pārkāpumu tādā laikrakstā kā “Literatūra un Māksla”, žurnālā ar nosaukumu “Karogs” un izdevniecības “Māksla” satura vienībās. Jāatzīmē, ka pateicoties šiem pārkāpumiem, kurus nereti veica žurnālisti, apdraudot savu dzīvību, bet cenšoties caur rindiņām atspoguļot kādu padomju ikdienas patieso novērtējumu, sabiedrība varēja nojaust, kas varētu tikt cenzēts.⁷⁰

Cenzūras un propagandas situācija mazinājās un liberalizējās vien ar Mihaila Gorbačova iesākto atklātības politiku 1980. gadu beigās, kad cenzūras ietekme apzināti mazinājās. M. Gorbačovs par presi dienu pirms PSKP XXVII kongresa izteicās sekojoši: *“Pie mums ir cenzūra. Tās uzdevums – nepieļaut valsts un kara noslēpumu izklāstu presē, nepieļaut kara, vardarbības, cietsirdības propagandu, kā arī personības pazemošanu un pornogrāfiju. [...] Mūsu sabiedrībā aktīva dzīves pozīcija, cīņa pret netaisnību, likumu un sabiedrības morāles pārkāpšanu ir uzvedības norma, kas fiksēta Konstitūcijā, kurā kritika tiek uzskatīta kā katra pilsoņa tiesības”*.⁷¹ Savukārt, pašā PSKP XXVII kongresā, M. Gorbačovs atzina: *“Principiāls mums ir jautājums par izteikšanās brīvības paplašināšanu. Tas ir politisks jautājums. Bez izteikšanās brīvības nav un nevar būt demokrātijas, masu politiskās jaunrades un to līdzdalības valsts pārvaldē”*.⁷² Rezumējot M. Gorbačova teikto, var secināt, ka viņš bija apņēmis atļaut plašāku izteikšanās brīvību. Šāda politika veicināja lielāku cenzūras un propagandas stāvokļa liberalizāciju. Aizsākās politiskās atklātības un reformu periods, kas atspoguļojās arī medijos, īpaši presē. Presei šajā periodā bija izšķiroša loma, tā veicināja sabiedrības mobilizāciju, atspoguļoja tās attieksmi pret dažādiem jautājumiem un politiskajām pārmaiņām.

Presē tikmēr parādījās publikācijas, kurās tika izklāstīts cenzūras jautājums, ka pret to preses iespējas ir bijušas bezspēcīgas. Tāpat tika uzsvērti žurnālistu nepastāvīgie un neskaidrie darba apstākļi, proti, spēja un nepieciešamība prast atšķirt informācijas

⁷⁰ Aina Štrāle, “LPSR galvenās literatūras pārvaldes cenzētie teksti 20. gadsimta 60. – 70. gados.” *Bibliotēku Pasaule*, 1. jūlijs 2008. 51–53.lpp

⁷¹ Aina Štāle, “Padomju cenzūra Latvijā 1985. – 1987. gadā.” *Bibliotēku Pasaule*, 1. janvāris 2004. 37–40. lpp.

⁷² Juris Millers, “Galvenās literatūras pārvaldes darbība Latvijā. 1985. – 1990. gads.” PhD diss., [Latvijas Universitāte, [2015]], 43.

patiesumu – vai tā ir patiesa, nepatiesa, viltota, maldinoša. Lai to izdarītu, nācās kritiski raudzīties uz notiekošajām izmaiņām. Atmodas laikā, presē iezīmējas darbības soļi, kurus prese ievēros, lai ar šāda tipa situāciju tiktu galā. Tā, piemēram, Balvu rajona laikrakstā “Vaduguns”, publikācijā ar nosaukumu “Vairāki prāti kopā – vai tā ir slikti?”, sabiedrībai tiek izklāstīts pa soļiem, ka preses galvenais uzdevums būs atrasties tajā pusē, kura veicina pārkārtošanās procesu. Tāpat tiek raksturota avīzes būtība, proti, ka tā atspoguļo sabiedrības domas un līdz ar to, tā uzklausa ko lasītāju auditorija tai vēlas pateikt.⁷³ Savukārt, saistībā ar vēstures interpretācijas maiņu jeb vēstures vērtēšanu no jauna, presē tiek uzsvērts šo darbību veikt apzināti un akurāti: “ [..] *Pašlaik, kad notiek vēstures objektīva pārvērtēšana un vēsturiskās patiesības atjaunošana, nedrīkst vienus melus aizstāt ar citiem. Galējības nekad nav devušas neko labu*”.⁷⁴ Presē atklājās vēstures notikumi, par kuru kādreizējo eksistenci lielākā sabiedrības daļa nemaz nenojauta. Tie tika kritizēti, cilvēki, kuri tos izdarīja – nopelti un nievāti. Būtiska ir preses sākotnējā sabiedrības iepazīstināšana ar turpmāko atklātību vēstures jautājumos: “*Cilvēks var mānīt sevi, citus. Vienīgi vēsturi apmānīt nav viņa spēkos. Agri vai vēlū patiesība nāk gaismā: sākumā bikli, tad – pieņemdamās spēkā. Atklātība – vēsturiskās atmiņas aktivizēšanas visietekmīgākais stimuls. Un tagad mums jāzina viss*”.⁷⁵

Preses atklātība veicināja sabiedrības informētību un kritisko domāšanu, sniedzot plašāku redzējumu uz vēsturiskajiem notikumiem un piedāvājot viedokļus, kas iepriekš bija aizliegti. Process kļuva nekontrolējams, pieauga cilvēku bezbailība un vēlme skatīt ikvienu jautājumu atklāti. Tā, 1990. gada 12. jūnijā PSRS Augstākā Padome pieņēma likumu “Par presi un citu masu informācijas līdzekļiem”, kas noteica, ka cenzūra masu informācijas līdzekļos nav pieļaujama. Izjūtot lielāku brīvības sajūtu, presē aizsākās izteikšanās par noklusētiem pagātnes notikumiem.⁷⁶

⁷³ A. Buža, “Vairāki prāti kopā.” *Vaduguns*, 8. jūnijs 1989. 2. lpp.

⁷⁴ R. Amoss, “Uzmanības centrā – starpnacionālās attiecības.” *Padomju Jaunatne*, 24. marts 1989. 3. lpp.

⁷⁵ Ingrīda Sokolova, “Atklājumu un pārvērtēšanas laiks. Staļinismam nē!” *Skolotāju Avīze*, 8. marts 1989. 6. lpp.

⁷⁶ Blūzma, et al, *Latvijas valsts atjaunošana*, 89.

2 NACIONĀLKOMUNISTU DARBĪBA UN SAGRĀVE 1950. GADOS

1950. gadu vidū Latvija bija Padomju Sociālistisko Republiku savienības (PSRS) sastāvdaļa, kas iekļauta PSRS sastāvā 1940. gadā, pēc Molotova – Ribentropa pakta slepenajiem protokoliem, kuri noteica ietekmes sfēru un teritorijas sadali starp nacistisko Vāciju un Padomju Savienību.⁷⁷ Padomju Savienībā valdīja totalitāra sistēma, kurā Latvijai nācās integrēties pilnībā. Šādu totalitāru sistēmu bija izveidojis diktators Josifs Staļins (Iosif Vissarionovich Dzhugashvili), kurš 1953. gada 5. martā insulta dēļ mira.⁷⁸ Pēc viņa nāves aizsākās nosacīta destalinizācija jeb tā saucamais “politiskais atkusnis”, arī dēvēts kā “Hruščova atkusnis”, kura augstākais punkts tika sasniegts, kad pēc J. Staļina PSRS vadītāja amatu ieņēma Ņikita Hruščovs (Nikita Sergeevich Khrushchev).⁷⁹ Padomju Savienības komunistiskās partijas XX kongresā, kas norisinājās 1956. gadā, Ņ. Hruščovs nolasīja ziņojumu, pirmo reizi oficiāli atzīstot J. Staļina īstenoto teroru – personības kultu, masu represijas, tāpat tika negatīvi vērtēta viņa atkāpšanās no marksisma – ļeņinisma teorijas.⁸⁰ Kontekstam jāatzīmē, ka šis kongress un tajā nolasītā N. Hruščova četru stundu runa, bija kas sensitīvs un vēl nebijis, tajā J. Staļina pielietotā metode, lai nodrošinātu varu tika definēta kā “sist, sist un vēlreiz sist”. Šis kongress bija J. Staļina kults bojāejas sākums, ar kuru aizsākās politiski liberālāka atmosfēra, uzlabojot PSRS dzīvi gan drošības, gan materiālajā ziņā.⁸¹

Pēc J. Staļina nāves, viņa līdzgaitnieks Lavrentijs Berijs ierosināja mainīt politiku attiecībā uz tām teritorijām, kuras iegūtas pēc Molotova- Ribentropa pakta noslēgšanas. Tajās, tostarp, Latvijas Padomju Sociālistiskajā Republikā jeb LPSR iekšlietu un drošības vadību pārraudzīja no Maskavas deleģēti funkcionāri. Viņi nepārzināja vietējos apstākļus, valodu un kultūru, tādēļ L. Berijs ieteica amatos iecelt vietējos

⁷⁷ Daina Bleiere, “Padomju okupācija Latvijā, 1940.–1941. gads”, no *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/22214-padomju-okup%C4%81cija-Latvij%C4%81,-1940%E2%80%931941-gads>.

⁷⁸ Daina Bleiere “Josifs Staļins”, no *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/51177-Josifs-Sta%C4%BCins>.

⁷⁹ Daina Bleiere “Ņikita Hruščovs”, no *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/65330-%C5%85ikita-Hru%C5%A1%C4%8Dovs>.

⁸⁰ Bleiere, *Dzīve Latvijas PSR*, 115.

⁸¹ Uldis Siliņš, Jānis Vējiņš, *Latvija likteņa gaitās*, 209.

kadrus.⁸² 1953. gada 12. jūnijā tika pieņemts PSKP CK prezidija lēmums “Par trūkumiem politiskajā darbā, saimnieciskās un kulturālās celtniecības vadīšana”, kurā tika atzīts: “Latvijas KP CK, republikas Ministru Padome, partijas pilsētu un rajonu komitejas rupji pārkāpj padomju nacionālās politikas principus kadru audzināšanā un izvirzīšanā vadošā darbā; tiklab centrālo, kā arī rajonu partijas un padomju orgānu darbā ļoti maz izvirza latviešus. Šīs kaitīgās prakses rezultātā republikas vadošo kadru vidū pārsvarā ir darbinieki, kas nepārvalda latviešu valodu un vāji pazīst vietējos apstākļus”.⁸³ Šis lēmums, kura galvenais mērķis – atsaukt no partijas un valsts aparātos ieceltos CK iesūtītos krievus un pārkrievujošos cittautiešus, bija kaut kas tam laikam neiedomājams, radot lielu šoku Maskavas un LPSR vadītājiem.⁸⁴ Šoks bija skaidrojams ar to, ka pirms tam ieceltie CK kadri bija Maskavas izraudzītie, pēcāk iesūtītie, uzticīgie aģenti ar boļševistisko pārliecību, kuri centās veidot “padomju cilvēku” bez nacionālajām īpatnībām.⁸⁵ Pieņemtajam lēmumam sekoja 22.-23. jūnija LKP CK plēnums, kurā tika minēts par latviešu valodas un latviešu tautības funkcionāru diskrimināciju. Tomēr tie netika realizēti, jo trīs dienas vēlāk iniciatoru L. Beriju arestēja, tiesāja un nošāva.⁸⁶ Šādu L. Berijas likteni noteica pārējo vadošajos amatos esošo domas, jo tie baidījās, ka viņa aktīvā vēršanās pret noziegumiem, kurus veica J. Staļins, var tiem kaitēt. Tāpat vadošie kadri tālredzīgi nojauta, ka uzvarētājs būs tas, kurš pats pirmais noziegumus atklās, tādejādi, iespējams, noslēpjot savus izdarītos cilvēktiesību pārkāpumus. Tā, L. Berijas nošaušana tika pamatota ar to, ka viņš pagātnē bija cilvēks, kas izpilda nāves sodus, spīdzina, utt., savukārt konkrētajā brīdī – cilvēks, kurš ar savām buržuāziskajām, radikālajām reformām grauj PSRS.⁸⁷

Lai vai kā, L. Berijas uzsāktā politikas maiņa ļāva LPSR uzstāt uz republikas interešu izvirzīšanu centrā – iznīcībai nepakļaujot kultūru un latviešu valodu. Tas bija pirmais impulss idejiska strāvojuma – nacionālkomunisma veidošanai. Jāatzīmē, ka nacionālkomunisti nepretojās pastāvošajam komunisma režīmam, viņu mērķis bija panākt, ka sociālisma veidošanas gaitā, galvenokārt tiek ņemtas vērā republiku

⁸² Daina Bleiere, “Lavrentijs Berija”, no *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/133860-Lavrentijs-Berija>.

⁸³ Daina Bleiere (sast.), *Latvija padomju režīma varā, 1945-1986. Dokumentu krājums* (Rīga : Latvijas Vēstures institūta apgāds, [2001]), 207.

⁸⁴ Berklavs, *Zināt un neaizmirst*, 116.

⁸⁵ Blūzma, et al, *Nevardarbīgā*, 164.

⁸⁶ Blūzma, *Vēsture 20. gadsimts*, 344.

⁸⁷ Atslēgas. “Hruščova atkušņa gals 1959. gada vasarā,” 2023.02.03., video, 2:30, <https://www.youtube.com/watch?v=s-aqHzmbXe8>.

atšķirīgās iezīmes, ne tik ļoti visas savienības intereses kopumā kā tas bija iepriekš.⁸⁸ Līdz ar to saprotams, ka nacionālkomunisms no “tradicionālā” komunisma atšķiras ar nacionālistisku noskaņojumu, kur komunisma ietvaros prioritāri noteiktas nācijas intereses.

1953. gada 12. jūnija lēmums netika formāli atcelts – sākās partijas aparāta latviskošana, tur iesaistoties jauniem latviešu izcelsmes biedriem.⁸⁹ Tādējādi, varēja tikt izmainīts latviešu sastāvs starp republikas vadošajiem kadriem, kas konkrētajā brīdī Latvijas KP CK aparāta darbinieku vidū bija vien 42%, turpretī republikas Ministru Padomē - 43,9%.⁹⁰ Tomēr, nacionālkomunistu darbība dinamiskāk attīstījās 1956. gadā, kad 6. decembrī, Latvijas Komunistiskās partijas CK birojs pieņēma lēmumu vadošajiem partijas biedriem 2 gadu laikā apgūt latviešu un krievu valodas, kā arī par trīs LPSR augstākajām amatpersonām Ņ. Hruščovs apstiprināja Jāni Kalnbērziņu, Vili Lāci un Kārli Ozoliņu.⁹¹ Lielu lomu nacionālkomunistu kontekstā spēlēja arī augstos amatos stāvošā jaunā paaudze, proti, tie, kas Latvijas neatkarības laikā nelegāli rīkojās komjaunatnē – Eduards Berklavs, Pauls Dzērve, Vilis Krūmiņš, Indriķis Pinksis, Pāvels Pirzāns, u.c.⁹² D. Bleiere norāda, ka šāda atrašanās vadošajās pozīcijās tika mērķtiecīgi izcīnīta: [...] lai kaut kādā veidā vadītu republikas dzīvi pozitīvākā un vēlamākā virzienā”.⁹³

Nepieciešams atzīmēt, ka nacionālkomunisti nebija organizēta grupa ar saskaņotu rīcību, tie bija cilvēki ar viedokļu līdzību par latviešu tautas identitātei svarīgiem jautājumiem, jo tos apdraudēja PSRS taktika – republiku interešu novirzīšana aiz “centra” interesēm. Līdz ar to, priekšplānā izvirzījās mērķis – ierobežot Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju.⁹⁴ Tādējādi, aizsargājot latviešu nācijas intereses un sabiedrības acīs paaugstinot padomju režīma legimitāti.⁹⁵ Šāds mērķis uzrunāja un radīja plašu atbalstu nacionālkomunistiem kā latviešu tautības nomenklatūrā, tā arī

⁸⁸ Blūzma, Vēsture 20. gadsimts, 343-345.

⁸⁹ Blūzma, et al, Latvijas valsts atjaunošana, 51.

⁹⁰ Bleiere, Padomju režīma varā, 207.

⁹¹ Blūzma, et al, Vēsture 20.gadsimts, 345.

⁹² Turpat, 345.

⁹³ Eduars Liniņš, “Neviennozīmīgi vērtētie nacionālkomunisti. Viņu mērķis nebija graut padomju varu.” <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/pret-goliatu/neviennozimigi-vertetie-nacionalkomunisti.-vinu-merkis-nebija-gr.a127055/> (skatīts; 15.05.2024.)

⁹⁴ Blūzma, Vēsture 20. gadsimts, 346.

⁹⁵ Bleiere, Dzīve LPSR, 37.

inteliģencē un tautā.⁹⁶ Nacionālkomunisti centās veikt dažādas reformas, kas skāra ekonomisko, sociālo un kultūras politiku.

Pievēršoties nacionālkomunistu veiktajām ekonomiskajām reformām, jāteic, ka to pamatu veidoja Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktora Paula Dzēves izstrādātais Latvijas PSR lielākas ekonomiskās patstāvības koncepts. Saskaņā ar konceptu, Latvijas ekonomikai primāri vajadzētu orientēties uz pašas republikas vajadzībām, tādejādi tiktu veicināta produktivitāte un celta iedzīvotāju dzīves kvalitāte, kā arī ierobežota imigrācija. Līdz ar to, tika iebilsts pret Latvijas kolonizāciju, kuru centās realizēt Kremļa politika – ceļot rūpnīcas, būvējot dažādus objektus, veidojot jaunas darbavietas iebraucējiem.⁹⁷ Visaktīvāk pret to iebilda partijas Rīgas komitejas vadītājs, Viļa Lāča (LPSR valdības vadītājs) vietnieks, partijas Centrālkomitejas loceklis E. Berklavs: *“Plāna projektā bija paredzēts Rīgas vagonbūves rūpnīcas ražošanas jaudu palielināt 2,4 reizes, apmēram, tādā pašā apjomā arī Rīgas dīzeļrūpnīcas un vairāku citu rūpnīcu jaudu. [...] Protams, es kategoriski nostājos pret šāda veida rūpniecības attīstību Rīgā un Latvijā. [...] Vēlāk visas manas domas tika tīši izkropļotas. [...] Valsts ekonomiskās intereses tika upurētas lielajam politiskajam mērķim – latviešus asimilēt lielajā krievu masā”*.⁹⁸ Mēģinājumi izmainīt rūpniecības attīstības rīkojumus tika nelokāmi noraidīti, jo Latvijas rūpniecība iekļāvās PSRS militāri rūpnieciskajā kompleksā.⁹⁹ Rūpniecības attīstība veicināja migrāciju, E. Berklavs kā LPSR Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks, pēcāk Rīgas pilsētas partijas komitejas pirmais sekretārs, cīnījās ar iedzīvotāju skaita pieaugumu Rīgā. Viņš vēlējās panākt, lai Rīgā būtu tādi paši iedzīvotāju pierakstīšanas ierobežojumi, kādi tolaik bija Maskavai, Ļeņingradai un Kijivai.¹⁰⁰ Iedzīvotāju pieplūdums bija veicinājis tādas problēmas kā drūzmu ielās, garas rindas dažādās iestādēs, pārpildītus sabiedriskos transportus, krievu valodas dominēšanu darbavietās un ārstniecības iestādēs, kā arī rindas uz dzīvokļiem un pasliktinātu pārtikas apgādi.¹⁰¹ Iedzīvotāju skaitu izdevās ierobežot, tomēr, tikai īstermiņā – tā, piemēram, 1957. gadā no Rīgas tika izrakstīti 10 500 cilvēki, savukārt, pierakstīto skaits bija mazāks. D. Bleiere pauž: *“Var apšaubīt, vai tas būtu izdevies ilgākā laika posmā. Padomju ekonomikas iekšējai loģikai atbilda*

⁹⁶ Blūzma, et al, Nevardarbīgā, 169.

⁹⁷ Turpat, 172-17.

⁹⁸ Berklavs, Zināt un neaizmirst, 164-165.

⁹⁹ Blūzma, et al, Nevardarbīgā, 174.

¹⁰⁰ Blūzma, et al, Vēsture 20. gadsimts, 346.

¹⁰¹ Berklavs, Zināt un neaizmirst, 155.

*ekstensīva rūpniecības attīstība, un, pat ja E. Berklavs nebūtu zaudējis varu, agri vai vēl nāktos saskarties ar darbaroku trūkumu un atļaut imigrantu pieplūdumu. [...] Turklāt pierakstīšanās ierobežojumi bija neveiksmīga politika, jo aizkaitināja divas ietekmīgas grupas – armiju un lielo uzņēmumu vadību”.*¹⁰²

Sociālo politiku skāra reformas par latviešu valodu, diskriminējošo stāvokli pret nacionālajiem speciālistiem, kā arī kultūras mantojuma saglabāšanu. Valodas jautājums visā Latvijā bija kļuvis pilnībā apdraudēts – krievu valodu izmantoja kā lietvedības valodu, LKP CK sēdes notika krieviski, kā arī ārstniecības un tiesībsargājošajās iestādēs nevarēja dzirdēt latviešu valodu. Tāpat situāciju apdraudēja niecīgais latviešu īpatsvars atbildīgajos amatos, kas bija radies arī tā iemesla dēļ, ka 1941. gada 14. jūnija deportāciju laikā no Latvijas teritorijas kā “sociāli sveši elementi” tika izvesta latviešu politiskā elite. Savukārt, jau Otrā pasaules kara laikā, liela daļa politiskās elites emigrēja, baidoties no iespējamās atkārtotas deportācijas akcijas. Īpaši smaga situācija bija austrumu reģionos, kur gandrīz visi izglītības, kā arī kultūras un darba pasākumi tika organizēti tikai krievu valodā.¹⁰³ Tas skaidrojams ne tikai ar ģeogrāfisko novietojumu, bet arī LKP atbalstu idejai par Latgales atdalīšanos vēl neatkarīgās Latvijas laikā. Šādu LKP atzinumu par separātismu pamatoja uzskats, ka Latgale ir “sarkanāka” nekā citi novadi. Tajā nabadzības līmenis bija augstāks nekā pārējos reģionos, kā arī bija izteikta krievu kultūras ietekme.¹⁰⁴

Nacionālkomunisti centās aizsargāt latviešu valodu, panākot dažādu lēmumu pieņemšanu. Pēc E. Berklava un viņa domubiedru iniciatīvas 1956. gada 30. novembrī tika pieņemts lēmums “Par latviešu un krievu valodas mācīšanos kadriem, kuri apkalpo plašus iedzīvotāju slāņus”, kas noteica 2 gadu laikā apgūt latviešu un krievu valodas. Savukārt, 1956. gada 6. decembrī pieņemtais lēmums “Par partijas, padomju un saimniecisko darbinieku latviešu un krievu valodas mācīšanos”, lika darbiniekiem iespringt, jo citādi varēja izskatīt jautājumu par viņu paturēšanu darbā. Jāteic, ka lai uzturētu latviešu valodu bija arī jāveicina latviešu iesaiste atbildīgajos amatos, to E. Berklavs centās panākt izmantojot KK(b)P XII kongresa rezolūciju, kura noteica nacionālajās republikās vadošos kadrus komplektēt no vietējās nācijas pārstāvjiem.¹⁰⁵

¹⁰² Bleiere, Vēstures avoti– kritisks skatījums, 92.

¹⁰³ Blūzma, et al, Nevardarbīgā, 175-177.

¹⁰⁴ Bleiere, Dzīve LPSR, 90.

¹⁰⁵ Blūzma, et al, Nevardarbīgā, 177.

E. Berklavam radās iniciatīva iesaistīt vietējos partijas rindās radās, jo viņš saprata, ka problēmas sakne nav cittautiešu nerunāšana latviešu valodā, bet tieši atbalsta trūkums partijas rindās, kuru varētu sasniegt mainot situāciju.¹⁰⁶ Mēģinājumu latviskot partijas rindas, viņš uzsāka laikraksta “Rīgas Balss” publikācijā ar nosaukumu “Saruna no sirds” aicināja spējīgus latviešus iesaistīties partijā, lai pēcāk tie varētu tikt iecelti vadošos amatos: *“Ja tu, priekšzīmīgais latviešu strādnieks, skolotājs, ārsts, kolhoznieks, lauksaimniecības, rūpniecības, celtniecības vai transporta speciālists, zinātniskais darbinieks, rakstnieks vai mākslinieks uzskati sevi progresīvu cilvēku, ja tu neesi aizmirsis un tev ir dārgas latviešu tautas slavenās revolucionārās un demokrātiskās tradīcijas, ja tu vēlies, lai visi tavi kolēģi būtu labi, lai rajonā, pilsētā, padomju valstī, kurā tu strādā un dzīvo, būtu viss skaists un priekšzīmīgs, ja tu vēlies, lai mūsu Dzimtene būtu visstiprākā, visbagātākā valsts pasaulē, tad zini, ka to grib arī partija”*.¹⁰⁷ Jāteic, ka pats E. Berklavs atmiņās savu publikāciju atzina kā “nākušu par vēlu”, pieļaujot domu, ka tā dotu sekmīgāku rezultātu, ja būtu publicēta agrāk, jo piecdesmito gadu nogalē partiju bija pārņēmuši krievi.¹⁰⁸ Profesors Maikls Lauders uzskata, ka E. Berklavs esot Rīgas pilsētas komitejas pirmā sekretāra amatā, izmantoja laikrakstu “Rīgas Balss” kā savu kampaņu starpnieku vērsties pie sabiedrības, lai pārvarētu nežēlīgo birokrātijas mašīnu.¹⁰⁹ Jāatzīmē, ka par kampaņu starpnieku kļuva “Rīgas Balss”, jo E. Berklavam ar redaktoru Osvaldu Darbiņu bija draudzīgas attiecības. Pirms tam viņš publikāciju centās ievietot LKP centrālajā laikrakstā “Cīņa”, kas nerezultējās panākumiem, jo tā ilgstošais atbildīgais redaktors Pāvels Pizāns nojauta, kādu pretreakciju tas izraisīs. PSKP CK rindās publikācija tiešām radīja rezonansi. Tā tika kritizēta, jo E. Berklavs it kā ignorēja PSKP Statūtus, kuri noteica indivīdu uzņemšanu kompartijas rindās ar partijas pirmorganizāciju starpniecību. Tāpat sabiedrības uzrunāšana kā “labākie ļaudis”, tika uztverta par faktisku neticību PSKP “īstenotajai līnijai”. Tomēr kritika nebija tik stingra kā varētu gaidīt, jo Maskava pirms tam bija saņēmusi vienīgo sūdzību par nacionālo kadru trūkumu dažādās sfērās, kā arī E. Berklavs tai simpatizēja.¹¹⁰

¹⁰⁶ Atslēgas. “Hruščova atkušņa gals 1959. gada vasarā,” 2023.02.03., video, 3:15, <https://www.youtube.com/watch?v=s-aqHzmbXe8>.

¹⁰⁷ Eduards Berklavs, “Saruna no sirds.” *Rīgas Balss*, 25. februāris 1959. 2. lpp.

¹⁰⁸ Berklavs, *Zināt un neaizmirst*, 193.

¹⁰⁹ Louder, Michael. *The Thaw in Soviet Latvia: National Politics 1953-1959.* PhD diss., [King's College London, [2015], 101.

¹¹⁰ Šneidere, Eduarda Berklava aicinājums, 121-122.

Tomēr kopumā nacionāļkomunisti bija panākuši noteiktus sasniegumus, tā, piemēram, 1958. gadā par Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāju kļuva Ēriks Baumanis. Savukārt, par viņa vietnieku kļuva latviešu sabiedriskais darbinieks Viktors Kreituss. Šāda pozīcija ļāva ietekmēt cittautiešu pieplūšanu Rīgā, proti, tika mazināta iespēja piešķirt dzīvokļus uz pamatiedzīvotāju rēķina. Tāpat, LKP 15. kongresā 1958. gada 23.-25. janvārī, nacionāļkomunisti, īpaši Jānis Kacens, Indriķis Pinksis, Antons Lūriņš panāca Fjodora Kašņikova, kuru Maskava bija ielikusi kā LKP CK otro sekretāru izbalsošanu, viņa vietā ieceļot Vili Krūmiņu. Ņemot vērā, ka F. Kašņikovs nogādāja Maskavai tai interesējošu informāciju, kā arī noteica visu politiku, tobrīd vadošo kadru izraudzīšanās jautājumi nonāca V. Krūmiņa vadībā.¹¹¹ Profesors Maikls Lauders atzīst, ka tas bija ambiciozs mēģinājums aizstāt F. Kašņikovu un izaicināt pastāvošo kārtību: “Patiesais šoks bija Kašņikova noraidījums – 223 “nē” balsis, kas ir aptuveni 34,1% no delegātiem”.¹¹² Veiksmīgi atrisinājās arī Latgales reģiona jautājums – Kultūras ministrija organizēja Latgales kultūras dienas, tika izdotas grāmatas latgaliešu valodā.¹¹³ Citējot LPSR kultūras un ārlietu ministru (1959-1962) Voldemāru Kalpiņu: *“Ilgus gadus Zilo ezeru zeme republikā bija pabērna lomā. Gatavojoties dekādei, tieši te atradās žilbinošas vērtības. Latgales kultūras dzīve cieta no vairākām neatrisinātām problēmām. [...] Divdomīgā stāvoklī bija nonākuši slavenie Latgales keramiķi. [...] Arī valdes priekšsēdētāji nevarēja samierināties, ka viņu valstībā mīt cilvēki, kuri nepakļaujas komandām. Izdomāja daudzus šķēršļus, lai keramiķus piespiestu pārtraukt nodarboties ar paaudzēs iekopto mākslu. Likās, ka viņiem šajā cīņā būs jāzaudē. To nedrīkstēja pieļaut. [...]. Dekāde parādīja, kā, reprezentējoties galvaspilsētā, skopie finansisti atvēra makus. Kādēļ nepamēģināt panākt to pašu, republikas novadam pošoties uz skati Rīgā? Bet pats galvenais – reģionā atkal sāksies sacensība par tiesībām piedalīties. Rezultātā visur paaugstināsies mākslinieciskais līmenis. No tādiem apsvērumiem radās doma par Latgales novada kultūras nedēļas sarīkošanu Rīgā”*.¹¹⁴

Ne mazāk svarīgs nacionāļkomunistu sasniegums bija skolu politikā. Latvijā netika pieņemta Ņ. Hruščova uz izglītības līmeņa pazemināšanu un rusifikāciju vērstā

¹¹¹ Blūzma, et al, Nevardarbīgā 178-179.

¹¹² Louder, Michael. *“The Thaw in Soviet Latvia: National Politics 1953-1959.”* PhD diss., [King’s Collage London, [2015], 148.

¹¹³ Bleiere, Dzīve LPSR, 92.

¹¹⁴ Jānis Lapsa, “Pirms drūmā piecdesmit devītā.” *Karogs* 1. novembris 1988. 113–115.

skolu reforma.¹¹⁵ Reforma noteica padarīt katras padomju republikas pamatvalodas mācīšanos skolās par brīvprātīgu izvēli.¹¹⁶ Tādejādi attālinoties no Staļina laika obligātās prasības - visiem padomju republikas studentiem jāapgūst trīs valodas: krievu valoda, konkrētās padomju republikas pamatvaloda, kā arī viena svešvaloda. Šādu pārmaiņu ieviešanas galvenais pamatojums bija skolēnu pārslogotība, proti, latviešu valodas apguvei nedēļā tika paredzētas 2-3 mācību stundas, kas mācību gada laikā skatoties ir 700 mācību stundas.¹¹⁷ Papildus skolēniem bija jāpilda Ņ. Hruščova ieviestās izglītības reformas paredzēto papildus kursu, kurā vajadzēja iesaistīties ražošanā kolhozā, celtniecībā, saimniecībā, utt., lai skolēns pietuvinātos reālajai dzīvei.¹¹⁸ Ņ. Hruščovs skolu pārkārtošanu komjaunatnes XIII kongresā pamatoja ar vārdiem: “Katram jaunietim, katrai jaunietei jāzina, ka, mācoties skolā, viņiem jāsaņem darbam, jāsaņem radīt cilvēkiem, sabiedrībai derīgas vērtības. Katram, lai kāds būtu viņa vecāku stāvoklis, ir viens ceļš – iet mācīties un pēc zinību iegūšanas – strādāt”.¹¹⁹ Jāatzīmē, ka krievu skolās mācības ilga 10 gadus, tāpat tas notika arī krievu skolās Latvijā, savukārt, latviešu skolu reforma 1959. gadā panāca, ka mācību ilgums tiek pagarināts par gadu, respektīvi, līdz 11 gadiem.¹²⁰ Skolas ilgumu 11 gadus nacionāļkomunisti bija atbalstījuši jau 1956. gadā, kad viņus pārliecināja Latvijas PSR izglītības ministrs (amatā no 1950. – 1960. gadam) Vilis Simsons, kurš uzrunā Latvijas Augstākajā padomē paziņoja, ka Latvijas pāriešana uz 10 gadu izglītību būtu “solis atpakaļ”. 1958. gada 24. decembrī, Maskavā, noritēja PSRS Augstākās Padomes debates par izglītības reformu, kurā uzstājās Latvijas pārstāvji. E. Berklavs uzsvēra nepieciešamību skatīt katras padomju republikas īpatnības un dot iespēju izglītības periodu Latvijā pagarināt par gadu. Tādejādi tika pieprasīta lielāka brīvība arī izglītības jomā, kura PSRS valdībai bija vitāli svarīga, gādājot par padomju vērtību ieaudzinašanu jaunajām paaudzēm. Pateicoties E. Berklava uzstājbai, Augstākā

¹¹⁵ Blūzma, et al, Latvijas valsts atjaunošana, 54.

¹¹⁶ Louder, Michael. *The Thaw in Soviet Latvia: National Politics 1953-1959.* PhD diss., [King's College London, [2015], 158.

¹¹⁷ Turpat, 164.

¹¹⁸ Daina Bleiere, “Ņikitas Hruščova laika reformas”, no: Nacionālā enciklopēdija,

<https://enciklopedija.lv/skirklis/65336-%C5%85ikitas-Hru%C5%A1%C4%8Dova-laika-reformas>

¹¹⁹ “Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību mūsu zemē PSKP CK un PSRS Ministru Padomes tēzes.” *Skolotāju avīze*, 21. novembris 1958.

¹²⁰ Blūzma, Latvijas valsts atjaunošana, 54.

Padome piekāpās, atļaujot katrai padomju republikai lemt par E. Berklava ierosināto priekšlikumu – pieņemot vai noraidot.¹²¹

Pievēršoties kultūras politikai, jāteic, ka pirms nacionālkomunistu darbības šajā sfērā, Latvijas kultūra bija smagi cietusi. Staļinisma sistēmā lielākā daļa kultūras mantojuma netika atzīta.¹²² Tika izņemtas padomju režīmam nesimpatizējoša literatūra – rakstnieku, dzejnieku, vēsturnieku un zinātnieku darbi. Tāpat teātros aizliedza uzvest lugas latviešu valodā, dziesmu svētkos – dziedāt pie latviešu dzejnieku sacerētiem dziesmu tekstiem, utt. Mērķis bija panākt bezpersoniska latvieša tēlu – bezdzimtenes “padomju cilvēku”. Tas viss kalpoja par nacionālkomunistu vadmotīvu – saglabāt kultūras un vēstures mantojumu. Visaktīvākie no nacionālkomunistiem kultūras saglabāšanā bija laikraksta “Cīņa” atbildīgais redaktors Pāvels Pizāns, kultūras ministrs Voldemārs Kalpiņš, Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētājs Kārlis Ozoliņš, kuri neuzskatīja, ka kultūrai būtu “jāpalīdz celt komunisms”, tiekot totāli sovietizētai.¹²³

Saglabājot kultūras mantojumu, tika no jauna izdoti tādu rakstnieku kā Annas Brigaderes, Friča Bārdas, Jāņa Poruka, u.c., darbi, kurus izpirka pāris stundu laikā. Tāpat netika aizmirsti darbi, kurus sarakstījuši trimdā esošie rakstnieki.¹²⁴ Rakstnieku mājas tika pārveidotas par memoriāliem, to apliecina tā laika presē paustā informācija: “Kolēģija nolēma nākamgad turpināt memoriālo māju restaurāciju, tai skaitā A. Brigaderes “Sprīdīšus”, R. Blaumaņa “Brakus”, brāļu Kaudzīšu “Kalna Kaibēnus”, P. Stučkas “Vecbirzniekus”, J. Raiņa “Jasmuižu”, E. Veidenbauma “Kalačus” un citas mājas”.¹²⁵ Nacionālkomunistu darbības mudināja sabiedrību pievērst uzmanību vēstures pētīšanai, notika organizēšanās vienotā Latvijas Dabas un Vēstures biedrībā. 1959. gada 26. decembra iznākušajā laikraksta “Rīgas Balss” 304. numura publikācijā ar nosaukumu “Tiek organizēta Latvijas Dabas un Vēstures biedrība”, tiek lēsts par aizvien pieaugošo entuziastu skaitu, kuri savā brīvajā laikā vēlas piedalīties dabas, vēstures un kultūras pētīšanā. Entuziasti varēs apvienoties kopā ar vēsturniekiem, dabas

¹²¹ Louder, Michael. *The Thaw in Soviet Latvia: National Politics 1953-1959.* PhD diss., [King's College London, [2015], 166 – 173.

¹²² Blūzma, et al, *Vēsture* 20. gadsimts, 354.

¹²³ Blūzma, et al, *Nevardarbīgā*, 183.

¹²⁴ Turpat, 184.

¹²⁵ “Latvijas PSR Kultūras ministrijas kolēģijā.” *Literatūra un Māksla*, 19. decembris 1959, 2–3. lpp.

pētniekiem, folkloristiem, literatūras pētniekiem, u.c., jomu pārstāvjiem, lai apzinātu dabas un kultūras pieminekļus, kā arī aizsargātu koptu un saglabātu tos.¹²⁶

Neveiksmīgāk nacionāļkomunistiem veicās ar Pļaviņu HES izbūvi. Norisinājās plašas diskusijas, kā arī tika iesniegti protesti, jo tā izbūve appludināja kultūrvēsturiskos pieminekļus – Pērses ūdenskritumu un Staburagu. Jāpiemin, ka konkrētās vietas ir pieminētas arī Andreja Pumpura eposā “Lāčplēsis”.¹²⁷ Tomēr darbības nenesa cerēto rezultātu, presē Pļaviņu HES izbūve bija pamatota sekojoši: “Bez Pļaviņu hidroelektrostacijas būves nav iespējama mūsu republikas tālāka attīstība. [...] Pļaviņu HES, kas būs vislielākā Eiropā (neskaitot PSRS Eiropas daļu), jāklūst par latviešu tautas progresa simbolu”.¹²⁸ 1959. gada 12. jūnijā, Ņ. Hruščovam viesojoties Latvijas teritorijā, tika izklāstīta radusies problēma. Viņš atzina, ka Pļaviņu HES būvniecība nav vēlama, ja tā izraisa pamatīgas diskusijas, tomēr nākošajā rītā viņa viedoklis par Latvijas situāciju bija mainījies, atļaujot būvēt HES par spīti tur atrodošajiem kultūras pieminekļiem.¹²⁹

Par nacionāļkomunistu “krīzes” jeb sagrāves pirmo ierosmi varētu saukt 1959. gada aprīlī no Maskavas atsūtīto PSKP CK brigādi. Viņu uzdevums bija apskatīt, kāda situācija atklājas republikas vadības darbā.¹³⁰ Tāpat brigādei bija jāsniedz palīdzība “kļūdu izlabošanai un novērtēšanai”. Galvenais iemesls PSKP CK brigādes nosūtīšanai uz Latviju bija saņemtās sūdzības no impēriskajiem aktīvistiem un iebraucējiem, kuri jutušies diskriminēti. Viņi nacionāļkomunistu darbību pamatoja kā novirzīšanos no “ļeņiniskās nacionālās politikas”.¹³¹ Tas neatstāja izteikti spēcīgas sekas, Ņ. Hruščovs ieradās Latvijā, kad to apmeklēja Vācijas Demokrātiskās Republikas delegācija ar Valteru Ulrihu. Pēc delegācijas viņš 12. jūnijā aprunājās ar Latvijas vadību par Līgo svētku, lauksaimniecības tehnikas iepirkšanas, Pļaviņu HES necelšanas jautājumiem. Tomēr, 13. jūnijā viņa uzskati bija mainījušies, viņš sadusmots uzskatīja, ka nacionāļkomunisti vēlas izdzīt no Latvijas teritorijas galvenokārt krievu tautības cilvēkus.¹³²

¹²⁶ Jānis Vilks, “Tiek organizēta Latvijas Dabas un Vēstures biedrība.” *Rīgas Balss*, 26. decembris 1959.

¹²⁷ Blūzma, et al, *Vēsture 20. gadsimts*, 348.

¹²⁸ K. Ketners, “Kur un kā celt Pļaviņu elektrostaciju.” *Rīgas balss*, 21. majs 1958. 2–3. lpp.

¹²⁹ Blūzma, et al, *Vēsture 20. gadsimts*, 348.

¹³⁰ Turpat, 349.

¹³¹ Jānis Riekstiņš, “Sals vasarā pirms 40 gadiem.” *Latvijas Vēstnesis*, 7. jūlijs 1999. 3. un 6. lpp.

¹³² Blūzma, et al, *Vēsture 20. gadsimts*, 350.

1959. gada 7. un 8. jūlija LKP CK plēnumā aizsākās īstenā sagrāve. Notika vēršanās pret aktīvākajiem nacionālkomunistiem, par “nacionālkomunistu karognesēju” tiekot uzskatītam E. Berklavam.¹³³ Maskavas brigādes ziņojumā E. Berklavs tika vainots piecās no sešām apsūdzībām nacionālismā – par kadru izvirzīšanu pēc nacionālās iezīmes, nepieciešamību cittautiešiem apkalpojošajās sfērās zināt latviešu valodu, ierobežot to iekļūšanu Rīgā, kā arī par iebilšanu smago rūpniecību attīstībā, no Vissavienības likuma atšķirīgus izglītības noteikumus un “buržuāziskā nacionālisma” pieaugumu jaunu cilvēku vidē. Jāteic, ka Daina Bleiere, pamatojot ar faktiem, atzīst, ka no pieciem apsūdzības punktiem E. Berklavs tikai vienu, kas ir par pierakstīšanās ierobežošanu, ir pārkāpis republikas pilnvaru. Savukārt pārējie apsūdzības punkti būtu jāpēta padziļinātāk, lai pierādītu, cik lielā mērā tie saistāmi konkrēti ar E. Berklava darbību.¹³⁴ Nosodījumi tika raidīti arī LKP CK 1. sekretāra Jāņa Kalnbērziņa, LPSR Ministru padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča, Augstākās padomes prezidija priekšsēža Kārļa Ozoliņa virzienā. “Ierindas biedri” vēlējas, lai nacionālkomunisti tiktu uz visiem laikiem nolikti pie vietas un iestātos nesatricināma kārtība, kāda tā valdīja tobrīd citviet Padomju Savienībā. Jāatzīmē, ka iepretim E. Berklavam, paskaidrojumi par savu rīcību no J. Kalnbērziņa, V. Lāča, K. Ozoliņa arhīvā nav.¹³⁵ Iespējams tādēļ E. Berklavs, kurš centās sevi atspēkot, kļuva par galveno vainīgo figūru.¹³⁶

Nacionālkomunistu “raganu medības” bija iniciējis un organizējis arī LKP CK ideoloģijas sekretārs propagandas un aģitācijas jautājumos (līdz 1959. gada novembrim) Arvīds Pelše. Viņš kritizēja E. Berklavu – par sagrozījumiem nacionālās politikas īstenošanā, savukārt P. Dzērvi – par pētījumu “LPSR tautas saimniecības attīstības perspektīvas” un dokumentu “Jautājumā par darbaspēka resursiem Latvijas PSR lauksaimniecībā”. Laikā, kad nacionālkomunisti tika atbrīvoti no amatiem, A. Pelše ieņēma tādus augstus amatus kā PSKP CK Politbiroja loceklis un PSKP CK Partijas kontroles komitejas priekšsēdi, kā arī ieguva režīma pozitīvu novērtējumu.¹³⁷ Rezultātā nacionālkomunistu vidū bija radusies plaša: E. Berklavu izsūtīja trimdā, P.

¹³³ Turpat.

¹³⁴ Bleiere, *Vēstures avoti*– kritisks skatījums, 93.

¹³⁵ Jānis Riekstiņš, “Kāpēc Pelše palika bez soda?” *Latvijas Vēstnesis*, 28. augusts 2004. 15. lpp.

¹³⁶ Blūzma, et al, *Vēsture 20. gadsimts*, 351.

¹³⁷ Riekstiņš, “Kāpēc Pelše palika bez soda?”, 15. lpp.

Pizānu, O. Darbiņi atbrīvoja no amatiem, J. Kalnbērziņš un V. Lācis atkāpās no amatiem.

Kopumā nacionāļkomunistu vajāšanās darbu zaudēja līdz aptuveni 2000 cilvēku. Savukārt, no vajāšanām cieta vēl lielāks cilvēku skaits, tostarp amatpersonas, kuras bija izrādījušas jebkāda veida simpātijas nacionāļkomunistu režīmam. Tika darīts viss pretējais nacionāļkomunistu veiktajiem centieniem, proti, tika aizliegta garīgā kultūra, vēstures mantojums, uzsāktā darbība ar pieminekļu aizsardzību, u.c.¹³⁸ Sāpīgs bija Pļaviņu HES izbūves projekts, jo tas appludināja tādu vērtību kā Staburagu un Pērses ūdenskritumu: *“Kopš tā laika (šajā gadījumā domāts kopš N. Hruščova vizītes Latvijā), katrs funkcionārs, kurš mēģināja saglabāt dabas un kultūras vērtības, gandrīz droši tika apvainots buržuāziskajā nacionālismā”*.¹³⁹ Pēcāk, jau Atmodas laikā, Daugavas aizstāvēšanas kampaņā Dainis Īvāns un Artūrs Snips centās pieļaut domu par noslīcinātā Staburaga atjaunošanu.¹⁴⁰ Tomēr, kā noprotams, tas neizdevās.

Nacionāļkomunistu mērķis bija vadīt Latvijas valsts dzīvi Padomju Savienības sastāvā optimālākā un uzlabotākā virzienā. Tas tika mēģināts ieviešot reformas tādās sfērās kā izglītībā, ekonomikā un kultūras jomā. Ar reformu palīdzību, varēja centies panākt lielāku latviešu autoritāti un iesaisti valsts lēmumu pieņemšanā.

¹³⁸ Blūzma, et al, Vēsture 20. gadsimts, 352.

¹³⁹ Egīls Zirnis, “Staburaga bērni.” *Latvija Amerikā*, 29. aprīlis 2006. 12. lpp.

¹⁴⁰ Turpat, 18. lpp.

3 NACIONĀLKOMUNISTU ATSPUGUĻOJUMS ATMODAS LAIKA PRESE

Izvērtējot nacionālkomunistu posma atspoguļojumu atmodas laika presē, šajā nodaļā tiek izskatīts nacionālkomunistu darbības un sagraves vērtējums, kā arī presē paustā viedokļa ietekme uz vēstures pārvērtēšanu sabiedrībā.

3.1 Nacionālkomunistu darbības un sagraves atspoguļojums

Laikraksta "Atmoda" 51. numura publikācijā "Nevardarbīgā cīņa un Latvija", nacionālkomunistu darbība tiek raksturota kā cenšanās aizstāvēt tautas intereses ar "ļeņinisko un komunistisko principu savdabīgu interpretāciju". Savukārt, pašus nacionālkomunistus publikācijas autors raksturo kā tālredzīgus, kuri pamanījuši pārkārtošanas nepieciešamību jau 1950. gadu otrajā pusē. Tāpat tiek minēts, ka līdz ar M. Gorbačova pārkārtošanas politiku, nacionālkomunisti ar savu ideju var atgriezties darbībā.¹⁴¹ Kā redzams, nacionālkomunisti raksturota kā grupa, kas centās aizstāvēt tautas intereses, pamatojoties uz ideoloģiju, kas ir atšķirīga no tradicionālās komunistiskās domāšanas, respektīvi, šajā gadījumā – interpretējot ļeņiniskos un komunistiskos principus savādā veidā. Turpretī, ar tālredzību un nacionālkomunistu iespēju atgriezties aktīvā politiskajā darbībā, autors nosacīti norāda uz to, ka viņu idejas varētu būt atbilstošas atmodas laika garam un politiskajiem apstākļiem.

1959. gada gada plēnums, ar kuru aizsākās nacionālkomunistu sagrave, laikraksta "Literatūra un Māksla" 49. numura publikācijā ar nosaukumu "Pēcārda vietā", tiek raksturots kā sākumpunkts Latvijas ekonomiskajai lejupslīdei. Tāpat autors uzsver garīgo vērtību ignorēšanu un sabiedriski politiskās domas kontroli, kura jāvirza tā, lai atbilstu sociālisma principiem un simpatizētu PSRS vadītājam Mihailam Suslovam.¹⁴² Publikācijas autors H. Kreicbergs iezīmē plēnumu kā nacionālkomunistu vajāšanas sākumpunktu, ar kuru valdība centās panākt sabiedrības lojalitāti pret sociālisma principiem, tādejādi norādot uz augošo autoritārismu ar represijām pret politiskajiem pretiniekiem.¹⁴³

¹⁴¹ Ilmārs Latkovskis, "Nevardarbīgā cīņa un Latvija." *Atmoda*, 13. novembris 1989. 4. lpp.

¹⁴² Helmutis Kreicbergs, "Pēcārda vietā." *Literatūra un Māksla*, 9. decembris 1989. 7.– 8.lpp.

¹⁴³ Turpat.

Presē par tādiem redzamiem nacionālkomunistiem kā E. Berklavu, P. Pizānu, P. Dzērvī, u.c., izteicās filozofijas zinātņu kandidāts, Latvijas Tautas Frontes loceklis Pēteris Kampars, laikraksta "Literatūra un Māksla" 1989. gada 27. numura publikācijā "Atmaskota beidzot tika...". Viņaprāt, nacionālkomunisti savu pārliecību turēja augstāk par karjeru, to pierādījusi E. Berklava 100 draugiem nosūtītā kartīte Jāņu svētku tematikā, kas dotajā brīdī bija aizliegta. Tāpat publikācijā atspoguļojas atmodas laika raksturīgākā iezīme: "[.] Jo taisnība ir tiem, kuri saka, ka nevar veidot kaut ko godīgu un gaišu, nepasakot patiesību par drūmo pagātnē".¹⁴⁴ Kopumā publikācija atspoguļo atmodas laika politisko un sociālo dinamiku, uzsverot uz sabiedrības vēlmi pēc atklātības un godības. Būtiski, ka nacionālkomunisti, īpaši viens no ietekmīgākajiem – E. Berklavs, tiek vērtēti pozitīvi, tas viņam kā tajā brīdī Latvijas Nacionālās neatkarības kustības (LNNK) dibinātājam un priekšsēdētājam varēja kalpot par labu. Savukārt publikācijas noslēgumā, autors lēš, ka LKP CK pirmais sekretārs Augusts Voss, panāca to, ka P. Kamparu 1969. gadā no partijas izslēdz, piešķirot "buržuāziskā nacionālisma īpašību". Kā vēsta atmodas laika literatūra, termins "buržuāziskais nacionālisms" apzīmēja klasisko formu nacionālismam, respektīvi, ka nācijas ar virzošo spēku – buržuāziju, radās attīstoties kapitālisma sistēmai. Būtiski, ka Vladimirs Ļeņins (Vladimir Iljich Lenin) esot uzsvēris nacionālisma paveidus, tomēr pats konkrētu nostāju pret tiem nav paudis.¹⁴⁵

E. Berklavu kā nacionālkomunistu grupas vadītāju atzinīgi vērtē publikācijas "Latviešu tautas augšupeja, krišana un augšāmcelšanās", kas ievietota laikrakstā "Atmoda", autors Visvaldis Lācis. Viņš aktualizē nacionālkomunistu veiktās darbības, lai novērstu PSRS veiktos nelabvēlīgos procesus pret latviešu tautu – iestāšanos pret rusifikāciju, cittautiešu ieplūduma samazināšanu, rūpniecības objektu celšanas ierobežošanu, u.c.¹⁴⁶ Jāatzīmē, ka arī atmodas laika literatūrā nacionālkomunistu darbība tika raksturota kā sociāli aktīvu cilvēku vēršanās pret trūkumiem pastāvošās varas darbā. Cilvēki, kas iestājās par tautas interesēm, netika cienīti no varas puses. Līdz ar to, tautas nacionālo interešu aizstāvēšanas dēļ, "spējīga vadošu komunistu grupa", 1959. gada LKP CK jūlija plēnumā, tika apsūdzēta un atvairīta no darbības.¹⁴⁷

¹⁴⁴ Pēteris Kampars, "Atmaskota beidzot tika. Bijušā "aparātčika" piezīmes." *Literatūra un Māksla*, 24. jūnijs 1989. 2. lpp.

¹⁴⁵ Ilga Apine, et al, Latvijas likteņgadi, 6.

¹⁴⁶ Visvaldis Lācis, "Latviešu tautas augšupeja, krišana un augšāmcelšanās." *Atmoda*, 7. oktobris 1989. 3. lpp.

¹⁴⁷ Ilga Apine, et al, Latvijas likteņgadi, 10.

Nozīmīgi pievērsties publikācijas autoram, kurš bija viens no Neformālās Tautas frontes pagaidu vadības dibinātājiem. Kontekstam nepieciešams atzīmēt, ka Neformālās Tautas frontes mērķis tika izteikts frontes statūtu pirmās nodaļas pirmajā punktā: “Latvijas Neformālā Tautas fronte ir uz pilsoņu iniciatīvas pamata dibināta sabiedriski politiska kustība cīņai par demokrātisku tautas sociālismu”. To apstiprina arī “Padomju Jaunatne” laikrakstā ievietotā publikācijas “Neformāļi apvienojas” informācija: “Viens no NTF pamatmērķiem [...] ir cīņa pret jebkādu varas monopolizāciju, par politisko plurālismu”. Tātad NTF mērķis tika definēts kā iestāšanās pret varas monopolizāciju, atbalstot iespēju politiski dažādiem sabiedrības slāņiem, grupām, utt., paust un realizēt savas intereses politikā, arī kultūrā, valsts pārvaldībā un citās attiecīgās jomās.¹⁴⁸ Kā redzams, Visvaldis Lācis, pirms konkrētās publikācijas tapšanas laika, bija tādas politiskas kustības pārstāvis, kas uzstādītā mērķa ziņā saskan ar 1950. gadu otrās puses nacionālkomunistu uzstādītajiem mērķiem. Iespējams, V. Lāča politiskā nostāja noteica autora pozitīvo attieksmi pret nacionālkomunistiem konkrētajā publikācijā. D. Bleiere uzskata, ka E. Berklavs uzsāko darbību 1959. gadā, aktīvi turpinājis līdz 1980. gadu otrās puses atmodas procesiem. Tomēr, viņa uzskati gadu gaitā bija mainījušies un pilnveidojušies, to pierādīja viņa sastādītā un 1960. gadu beigās nosūtītā 17 latviešu komunistu vēstule kompartijām ārzemēs.¹⁴⁹ Tajā bija pausts par lielkrievu šovinismu Latvijas teritorijā, kas veicināja piespiedu asimilāciju, pārkrievošanas politikas attīstīšanu. Necerot uz lieliem panākumiem, vēstule, tomēr, runājot vēsturnieka Ulda Ģērmaņa vārdiem: “[...] aplidoja pasauli un tika apspriesta arī ASV kongresā”. Vēstule ASV nonāca ielikta avīzē un pēcāk aptīta ap puķu pušķi, lai izietu robežkontroli lidostā. Pats E. Berklavs par savu uzskatu maiņu pauda: *“Tad jau es biju pilnīgi atjēdzies, kas tā komunistu partija ir un kādi ir tās mērķi, bet kaut kāds naivums vēl bija. [...] Katram domājošam cilvēkam aiz sevis ir jāatstāj pēdas. Nu kādas pēdas man var būt? Jā, esmu bijis sociāldemokrātu jaunatnes organizācijā – “siseņos”, biju komjaunietis – tās pēdas ir dikti neiepriecinošas un Latvijas tautas likteni neiespaido. Taču 17 komunistu vēstule ir pieminēšanas vērtā”*.¹⁵⁰ Jāatzīmē, ka arī atmodas laika literatūrā tika uzsvērts

¹⁴⁸ “Neformāļi apvienojas.” *Padomju Jaunatne*, 20. septembris 1988. 2. lpp.

¹⁴⁹ Bleiere, Kristīvs skatījums – Avoti par nacionālkomunistiem, 84.

¹⁵⁰ Baiba Sāberte, “Katrs atstāj pēdas vēsturē” *Latvijas Vēstnesis*, 11. jūnijs 2004. 35. lpp.

Informatīvu pārskatu par nacionālkomunisma aizsākumiem, nacionālkomunistu darbību un to sakāvi, sabiedrībai sniedzis publikācijas “1959. gads Latvijā totalitārisma kontekstā” autors, filozofijas zinātņu kandidāts Uldis Augstkalns. Tajā viņš uzsvēra totalitārās sistēmas būtību – izveidota politiskā sistēma, ar Maskavai pakļautu partiju kā kodolu, tā kolonizēja citas tautas, iznīcinot to kultūras vērtības un apzināti viltojot to vēsturi. Līdz ar PSKP XX kongresu un Staļina kulta nosodīšanu jeb t.s. “Hruščova atkusni”, totalitārā sistēma kļuva nestabila. Tas, savukārt, raisīja totalitārajai sistēmai pakļauto valstu nacionālo sajūtu uzplaisnījumu, kas izpaudās kā valodas, kultūras, tradīciju un neatkarīgas ekonomikas aizsardzība. Šīs aizsardzības uzņēmās tajā brīdī izveidojušies, nākamā nozīmīgu amatu darbinieku paaudze – nacionālkomunisti.¹⁵¹ Būtiski, ka autors publikācijā uzsver: *“Viņu raksturošanai, manuprāt, varētu lietot terminu nacionālkomunisti. Pēc manām domām, tas visai precīzi raksturo šo cilvēku uzskatu atšķirību no sterilā ortodoksālā komunisma aizstāvētājiem, kuri cēlā mērķa vārdā, kā zināms, paredzēja likvidēt jebkādas atšķirības starp nācijām, šķirām, pilsētām un laukiem, fizisko un garīgo darbu, pat vīrieti un sievieti”*. Publikācijas turpinājumā autors uzsver, ka nacionālkomunisti ne visos jautājumos atšķīrās no LKP vadošā grupējuma viedokļa, par piemēru minot ideju “Nemt savās rokās Doma baznīcu”, kas atskanēja 1957. gada 27. septembra Rīgas pilsētas partijas komitejas plēnumā. Savukārt, publikācijas noslēgumā kā nacionālkomunistu sagrauves iemeslu, autors min satricinājumu totalitārajā sistēmā. Nacionālkomunisti piedāvāja meklēt tautas saimniecības modeļa attīstību, tādejādi nomācot totalitārā centra varas monopolu. Tāpat kadru izvirzīšana un latviešu valodas aizsargāšana, raisīja apdraudējuma un bažu sajūtu centra valdībai. Latviešu kultūras daļējā atjaunošana (piemēram, atjaunoti latviešu mākslinieku literārie darbi, utt.), deva jaunu nacionālā gara spēku, kas totalitārajai sistēmai apgrūtināja latviešu nāciju tajā asimilēt. Šis satricinājums totalitārajā sistēmā lika “pieņemt mērus”. Turpretī nacionālkomunistu konsekvences trūkums izšķirīgajā brīdī tikai pastiprināja to sagrauvi, jo tie mēģināja atrast vainīgo, viens otram uzliekot atbildību un cīnoties “glābt savu ādu”. Šādu darbību publikācijas autors vērtē kā interesantu vēstures mācību nākotnei, jo tie, kas palika amatos, bet nodeva savu pārliecību – ilgi tajos nenoturējās. Citējot publikācijas autoru: “Nodevība netiek cienīta nevienā pusē”.¹⁵² Rezumējot publikāciju, jāteic, ka tā

¹⁵¹ Uldis Augstkalns, “1959. gads Latvijā totalitārisma kontekstā.” *Latvijas Jaunatne*, 18. janvāris 1990. 2. lpp.

¹⁵² Turpat, 2. lpp.

sabiedrībai sniedza vispārēju pārskatu nacionālkomunistu sarežģītajā vēsturē un attiecībās ar totalitāro režīmu. Minētie nacionālkomunistu sagrāves iemesli uzskaitīti detalizēti un saprotami, sniedzot vērtīgu informāciju arī mūsdienu vēsturniekiem, par to kā sabiedrība ar tiem tika iepazīstināta.

Kritiskāks skatījums uz nacionālkomunistiem atklājas 1989. gada “Atmodas” laikrakstā, autora Ilmāra Latkovska saraksītajā publikācijā ar nosaukumu “Pazudušais dēls un garaspēks. Ziemassvētku pārdomas”. Kontekstam jāatzīmē, publikācijas autors bija aktīvs 1980. gadu otrās puses atmodas procesu dalībnieks, laikraksta “Atmodas” ietekmīgs žurnālists. Publikācijas ievadu I. Latkovskis uzsācis ar atmodas procesu raksturīgākajiem vārdiem, kurus LKP CK sekretārs Ivars Ķezbers izteica 1988. gada 26. novembra LTF organizētajā mītiņā “Par tiesisku valsti un demokratizāciju”: *“Mūsu stiprums ir nevis karaspēkā, bet gan garaspēkā”*. Publikācijā, izvērsot domu Ziemassvētku un kristietības noskaņā, autors uzsver latviešu vēlmi ārišķīgi līdzināties Rietumiem, zaudējot izpratni par to, ka kristiānisma vērtības ir visas Eiropas kultūras pamatā. Līdz ar to, cilvēki īsti neizprot garaspēka nozīmi, sevišķi politiķi, kuri nelabprāt iedziļinās Svētajos Rakstos. Politiķu nostāja pret morāli esot nicinoša, tie vairumā sev vēlamo panākot ar viltu. Tā autors norāda uz nacionālkomunistu apelēšanu pie sabiedrības, savu darbību attaisnojot morāli un tādejādi veicinot popularitāti: *“Dažkārt politiķi saviem pagātnes vārdiem un darbiem steidz meklēt morālus attaisnojumus. Viņi to darījuši savas tautas interesēs. Viņi, būdami varas vīri un līderi, ir liekušies un liekuļojuši, lai tumšā vara tautu neiznīcinātu ar visām saknēm. [...] Tieši komunisti Latvijā visveiksmīgāk manipulē ar nacionālajām jūtām”*. Noslēgumā autors nenoliedz nacionālkomunistu iesākto darbību, kuru konkrēti atmodas laikā jau uzskata par “cilvēka cieņu apliecinošu rīcību”, tomēr retoriski uzsver: *“Bet vai tāpēc šodien šie cilvēki būtu liekami privileģētākā kārtā?”*. Norādot uz bažām, par to, ka jaunajai atmodas laika partijai varētu būt grūti gūt garaspēku, jo izbijušie nacionālkomunisti varētu sevi uztvert kā pirmos apzinīgos rosinātājus uz latviešu atmodu.¹⁵³ Rezumējot publikāciju, jāteic, ka tā iespējams norāda uz tādu politiķi kā, piemēram, E. Berklavu, kurš bija nacionālkomunistu “figūra”, savukārt pēcāk publiski atzīstot pieļautās kļūdas un apelējot pie nacionālajām jūtām, kļuva arī par atmodas laika aktīvistu.

¹⁵³ Ilmārs Latkovskis, “Pazudušais dēls un garaspēks. Ziemassvētku pārdomas.” *Atmoda*, 19. decembris 1989. 4. lpp.

Apkopojot iepriekš analizētās publikācijas, jāteic, ka tajās visās tiek apskatīta nacionālkomunistu darbība un galvenie mērķi. Nacionālkomunistu darbība saistīta ar nacionālo identitāti un tautas interesēm, taču interpretācija un pieeja atšķiras no publikācijas autora nostājas. Pievērsšanās nacionālkomunistu aktivitātēm 1980. gadu otrās puses atmodas procesu laikā, skaidrojama ar attiecīgā laika politisko un sociālo dinamiku, proti, nacionālkomunistu laiks tāpat kā atmodas laiks, ietver prasību pēc atklātības publiskajā telpā un demokrātiskuma, kā arī tautas centienus saglabāt un atjaunot nacionālo identitāti, un kultūru.

Sākot ar 1988. gadu, presē tika publicētas arī intervijas ar nacionālkomunistiem. Tās ļauj pietuvoties nacionālkomunistiem, izprast to nostāju, kā arī nolasīt intervētā kopējo nostāju. Tomēr, ņemot vērā, ka cilvēki tika intervēti 30 gadus pēc konkrētajiem notikumiem, tās ir jāskata kritiski, jo cilvēka atmiņa ir ietekmēta laika gaitā – notikumus var atcerēties kļūdaini, mainīties to interpretācija, kā arī konkrētā brīža emocionālās sajūtas tos var izmainīt, utt.¹⁵⁴ To uzsvēra arī nacionālkomunists V. Kalpiņš: *“Šobrīd “baltos plankumus” vēsturē cenšamies aizpildīt ar laikabiedru atmiņām. Pēc ministrijas ap divdesmit gadu Literatūras muzejos nostrādājis, labi zinu, cik nedrošs izziņas avots tās ir. Protams, ar interesi var palasīties un paklausīties, kā 1940. – 1941. gada notikumus izpratis bērns vai mūsdienu tīnis, kuram visa patiesība sakņojas omītes atmiņās”*.¹⁵⁵

Atmodas laikā daudzi nacionālkomunisti bija devušies mūžībā, savukārt starp dzīvajiem nereti nepastāvēja kompromiss, jo to politiskais redzējums savstarpēji atšķīrās. Tā, piemēram, laikrakstā “Karogs”, kurā tika publicētas intervijas ar nacionālkomunistiem, neparādās saruna ar E. Berklavu, P. Čerkovski, u.c., kuri tika uzskatīti par pārāk radikāliem. Tomēr, tas neatstādināja viņus, īpaši E. Berklavu, pierakstīt un tādejādi saglabāt atmiņas.¹⁵⁶ Atgriežoties pie minētajām intervijām laikrakstā “Karogs” – tā bija interviju sērija ar dažādiem nacionālkomunistiem, kuru vadīja žurnālists, konkrētā laika aktīvs rakstnieks Jānis Lapsa.¹⁵⁷ Žurnālists intervijās, kas tika publicētas laikrakstā zem nosaukumiem “Tas drūmais piecdesmit devītais” un “Pirms drūmā piecdesmit devītā”, sarunājās par 1959. gada politiskajiem apstākļiem

¹⁵⁴ Bleiere, Vēstures avoti – kritisks skatījums, 83.-84. lpp.

¹⁵⁵ Voldemārs Kalpiņš, “Toreiz apsūdzētā liecība.” *Cīņa*, 4. septembris 1988. 3. lpp.

¹⁵⁶ Turpat, 85. lpp

¹⁵⁷ Jānis Lapsa. <https://humma.lv/lv/person/871865/Janis-Lapsa> (skatīts: 20.05.2024.)

republikā un Padomju Savienībā, ar tādiem sabiedriskajiem darbiniekiem kā A. Zandmani, V. Krūmiņu, I. Pinksi, V. Kalpiņu. Interviju publikācijas iesākās ar īsas uzziņas rindkopu, kurā tika pausta svarīgākā informācija par intervējamo – dzimšanas dati, izglītība, karjera un aktīvā darbība, kā arī citas būtiskas ziņas.

1989. gada 1. janvārī ievietotās “Tas drūmais piecdesmit devītais” publikācijas intervējamais Arnolds Zandmanis, nacionālkomunistu darbības un pirms sagrāves laikā, bijis LPSR Ministru Padomes partijas organizācijas sekretārs un vecākais referents kadru grupā. Vēlāk atbrīvots no amata kā “buržuāziskais nacionālists”. Atbildot uz J. Lapsas jautājumiem, A. Zandmanis izteica savu nostāju pret tādiem ar nacionālkomunismu saistītiem personāžiem kā E. Berklavu, V. Lāci, A. Pelši, J. Kalnbērziņu. Kā nacionālkomunistu, A. Zandmanis atbalstīja E. Berklavu, viņaprāt, viņš bijis izveicīgs, labs organizators, kuru izturīgāku padarījusi nelegālā darbība K. Ulmaņa laikos.¹⁵⁸ Jāatzīmē, ka par to gan viņam nācās divas reizes tikt arestētam, tomēr, ņemot vērā pierādījumu trūkumu, viņš tika uzreiz atlaists brīvībā.¹⁵⁹ Nosaucot labās E. Berklava īpašības, kā arī pāris negatīvās iezīmes, kas nebija tendētas ar mērķi viņu nomelnot, A. Zandmanis viņu aizstāvējis Ministru Padomes partijas sapulcē, kura tika sasaukta ar mērķi apspriest E. Berklavam piemērojamo partijas sodu un viņa atstādināšanu no darba. A. Zandmaņa aizstāvības vārdi par labu E. Berklavam, lai arī: “[..] tika stingri piekodināts Berklavu kā saka, nolīdzināt ar zemi”, likuši “Mest kūleņus “vienprātīgajai nosodīšanai””.¹⁶⁰ Savukārt, E. Berklava kā jau atmodas laika dalībnieka darbības, A. Zandmanis neatzina, paužot: “Biedrs Berklavs ir zaudējis savas agrākās principiālās pozīcijas. Taču es pilnīgi pieļauju, ka šīs izmaiņas Berklava rīcībā un domāšanā radušās viņa ilgstošās, nepamatotās vajāšanas rezultātā”. Vairāk par E. Berklavu, intervējamais A. Zandmanis aizstāvēja V. Lāci, ar kuru viņš strādāja kopā un uzskatīja par godkārīgu un strādīgu cilvēku. Ministru Padomes partijas sapulcē, V. Lāci apmeloja arī ar sagrozītiem faktiem, par ko viņš esot stipri pārdzīvojis. Atsaucoties uz pausto kritiku sapulcē, V. Lāča pārdzīvojumu un pēcāk aiziešanu mūžībā, A. Zandmanis lēš: “[..] ar lielu nožēlu un dziļu neizpratni uzņemu to cilvēku, lielākoties politiski nenobriedušu jauniešu, kampaņu pret mūsu rakstnieku un valstsvīru. Par viņu sliktus vārdus var sacīt vienīgi cilvēki, kas, kā saka, nav ierakušies to gadu sarežģīto notikumu

¹⁵⁸ Jānis Lapsa, “Tas drūmais piecdesmit devītais.” *Karogs*, 1. janvāris 1989. 113. lpp.

¹⁵⁹ Daina Bleiere, “Eduards Berklavs”, no: *Nacionālā enciklopēdija*, <https://enciklopedija.lv/skirklis/40194-Eduards-Berklavs>

¹⁶⁰ Lapsa, “Tas drūmais piecdesmit devītais.” 113. lpp.

aizkulisēs vai arī ir lētas slavas tīkotāji”. Par negodīgu nacionālkomunistu iznīcinātāju, publikācijā atzīts A. Pelše, turpretī, J. Kalnbērziņš par viltīgu, kurš *“vienmēr uzmanās no kuras puses vējš pūš”*.¹⁶¹

Publikācijas turpinājumā atklājas arī vēstures zinātņu doktores, LVU PSKP vēstures katedras profesores Ilgas Apines novērojumi un uzskati. Viņa 1959. gadu Latvijas Republikas vēsturē tiešām atzīst kā drūmu un liktenīgu, kas liedza attīstīt nacionālkomunistu uzsāktās darbības līdz pat pārbūves gadiem. Tādejādi, uzkrājot deformāciju latviešu sabiedrības dzīvē veselus 30 gadus. Nacionālkomunistu atstādināšana no amatiem atņēma iespēju vadībā atrasties pieredzējušiem komunistiem spēka pārpilnības gados – tos nomainīja paklausīgāki, bet nepieredzējuši indivīdi. Līdz ar to, netika attīstīts P. Dzērvies ekonomiskais plāns, kuru uzlabojot, varētu attīstīt Latvijas ekonomiku. Tāpat PSKP 20. kongresa sludinātās pārmaiņas sabiedrībai vairs nerezonēja, jo zuda pārliecība par tajā solīto un pausto. Nacionālismā vainoja ikvienu latviešu nacionalitātes darbinieku, kas savukārt, vispirms cilvēkos radīja bailes izmantot radošās un zinātniskās iespējas, pēcāk – nomāktību un vienaldzību. Netika turpināti iesāktie un veidoti jauni pētījumi, palielinājās migrācija, atplauka pārmērīga rūpniecības ēku celtniecība, pastiprinājās uzstājība latviešiem apgūt krievu valodu, mazinājās latviešu valodas ietekme, tika apzināti viltota Latvijas vēsture – sevišķi *“aizmirstas”* latviešu strēlnieku divīzijas, utt.¹⁶² Būtiski ir vēsturnieces I. Apines noslēguma vārdi: *“Latviešu komunistu grupu, ko rupjā vara atstūma no vadības, nedomāju idealizēt. Viņi bija cilvēki ar dažādām spējām un raksturiem. [...] 1959. gada morālie upuri droši vien nebūtu spējīgi atcelt stagnācijas laiku, ja jau mums tāds bija lemts... Tomēr domāju, ka viņi prastu stagnācijas sekas mīkstināt, kā tas notika Lietuvā”*¹⁶³. Tāpat noslēgumā tiek minēts: *“Mūsu republikai un Latvijas kompartijai tā ir dārgi pikta pieredze, pārāk smaga mācība. Tāpēc par to ir jārunā atklāti, lai nekas tamlīdzīgs neatkārtotos”*.¹⁶⁴ Svarīgi atzīmēt, ka atmodas laikā frāze *“lai nekas tamlīdzīgs neatkārtotos”* ir izplatīta medijos ne tikai nacionālkomunistu kontekstā, bet arī, piemēram, pieminot abas – 1941. gada 14. jūnija un 1949. gada 25. marta deportācijas.

¹⁶¹ Tas drūmais piecdesmit devītais. Karogs nr.1. 01.01.1989. 113-119. lpp.

¹⁶² Turpat, 113-119.

¹⁶³ Turpat, 114.

¹⁶⁴ Turpat, 113-119.

Nākamā intervija zem publikācijas nosaukuma “Tas drūmais piecdesmit devītais” laikrakstā “Karogs”, ievietota 1988. gada 1. septembrī. Tajā tika intervēts Vilis Krūmiņš, kas konkrēti 1959. gadā bija LPSR Izglītības ministrs, vēlāk – LPSR Dabas muzeja direktors. Pašu 1959. gada plēnumu V. Krūmiņš raksturo kā nacionālisma iznīcināšanu, kurā, lai gūtu pārsvaru, tika veicināta apzināta, nevērīga izturēšanās pret latviešu politiskajām, ekonomiskajām, kā arī kultūras interesēm. Uz intervētāja J. Lapsas provokatīvo jautājumu vai ir dūmi bez uguns, V. Krūmiņš atbildēja mierīgi, pieļaujot kādu latviešu nacionālisma neveiksmi vai atkārtoti izraisītu pretlikumību, tomēr uzsverot, ka tie bijuši izņēmuma gadījumi. Būtiski, ka publikācijas gaitā, V. Krūmiņš norādīja, ka nacionāļkomunisti pārāk administratīvi darbojušies, proti, ka darbība tika veikta ar pārmērīgu birokrātiju. Kā piemēru viņš minēja Rīgas Brāļu kapus, kuru eksistence tobrīd bija nenoteikta, lai arī tos varēja atzīt kā likumīgus. Tā Rīgas Brāļu kapu kompleksu uzslavējis PSRS augstākais virsnieks Georgijs Žukovs, tomēr paužot pārsteigumu par to, kādēļ varoņu atdusas vieta ir aizlaista un nekopta. Tāpat V. Krūmiņš raksturoja 1959. gada LKP CK jūlija plēnumu “Par nopietniem trūkumiem un kļūdām darbā ar kadriem un nacionālās politikas praksē mūsu republikā”, proti, ka tas bija bez organizācijas sasaukts plēnums, kuram trūka kārtības. Tāpat plēnumu raksturoja represīva domāšana, kas bija vēl neizskausta, iestrēgusi J. Staļina filozofija kadru prātos. Savukārt, publikācijas noslēgumā, V. Krūmiņš iestājās par Paulu Dzērvi, paužot nožēlu, ka viņš pārāgri miris. Tāpat E. Berklava sodu, kuru V. Krūmiņš uzskatīja par netaisnu. Labus vārdus no V. Krūmiņa saņēma arī I. Pinksis, V. Kalpiņš, V. Lācis un Vissavienības Lauksaimniecības zinātņu akadēmijas vadītājs Aleksandrs Ņikonovs.¹⁶⁵

Publikāciju sērijā “Tas drūmais piecdesmit devītais”, tika intervēts arī nacionāļkomunistu laika Arodbiedrību Republikāniskās Padomes priekšsēdētājs, LKP CK biroja locekļa kandidāts Indriķis Pinksis. Intervijā viņš atklāja savas domas par A. Pelši, kura rakstura atblāzmas, viņaprāt, veidojušās no J. Staļina filozofijas. Rezultātā, ļoti daudzi uzticami nacionāļkomunisti tika apsūdzēti buržuāziskajā nacionālismā. Būtiski atzīmēt, ka I. Pinksis, tāpat kā V. Krūmiņš 1959. gada LKP CK jūlija plēnumus un pēcāk sekojošās, veiktās darbības sauc par “Staļiniskā recedīva “raganu medībām””. Tādejādi uzsverot J. Staļina domas un darbības joprojām aktīvu pielietošanu.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Jānis Lapsa, “Tas drūmais piecdesmit devītais.” *Karogs*, 1. septembris 1988. 130–137. lpp.

¹⁶⁶ Jānis Lapsa, “Tas drūmais piecdesmit devītais.” *Karogs*, 1. oktobris 1988. 125–128. lpp.

Jāatzīmē, ka atmodas laika literatūrā, šādus staļiniskās domas piekritējus kā A. Pelši, pieskaita pie konservatīvā spārna.¹⁶⁷ Publikācijas noslēgumā, I. Pinksis atzīst, ka pēc plēnuma uzrakstījis vēstuli Ņ. Hruščovam, kurā ziņoja par nepamatoto nacionālkomunistu vajāšanu Latvijas teritorijā. Tomēr, vēstule tieši nerasniedza adresātu, tikai CK sekretāru Aleksandru Šeļepinu, kurš solījās uzrakstīto dokumentu nodot tālāk pirmajam sekretāram. Pēc pāris dienām, I. Pinksis saņēma ziņu ne no pirmā sekretāra, ne paša Ņ. Hruščova, bet atkal no A. Šeļepina, kurš atzina, ka Ņ. Hruščovs ir pārāk noslogots, lai vēstuli izlasītu. Par neizlasīto vēstuli I. Pinksis publikācijā lēš: *“Var jau būt, ka tā arī bija, taču stipri šaubos, vai mana vēstule vispār nokļuva uz Hruščova galda, vai netika izspēlēts pārbaudīts staļinistu gājiens”*.¹⁶⁸

Publikāciju sērijā “Pirms drūmā piecdesmit devītā” tika intervēts izbijušais Mākslas lietu pārvaldes priekšnieks, Kultūras ministrs V. Kalpiņš, kura intervijai darbā jau tika vērsta uzmanība. Kā jau iepriekš tika minēts, šajā publikācijā tiek pievērsta uzmanība Latgales novadam pēc partijas 20. kongresa. Nacionālkomunistu laikā, Latgales novads no “pabērna lomas” sasniedza ovācijas pat Maskavā. To prieka entuziasmu, kas radās Latgales novada iedzīvotājos, vajadzēja saglabāt un turpināt ar citiem kultūrvēsturiskajiem novadiem, tomēr kā teic V. Kalpiņš: *“[...] Bet drīz pienāca citi liki...”*. Publikācijas turpinājumā, V. Kalpiņš atspoguļo Salaspils memoriāla izbūvi, uzsverot, ka negaidīti enerģisks bija A. Pelše, kurš palīdzēja noorganizēt pieminekļa izbūvi tieši tur, kur tā ir šobrīd, jo mirkli pirms celšanas tur atradās šautuve. Tika izstrādāts konkurss tēlniekiem, kurā uzvaru guva lietuviešu tēlnieks Antīņš. Tēlnieka ideja gan bijusi jāpildveido, tomēr tā bijusi viena no labākajām. Tā viņa izveidotā ideja tika ielikta pieminekļa ansambļa pamatos, bet tas arī bija viss, kas tika ielikts. Netika realizēta viņa ideja apstādīt teritoriju ar viršiem, kas ziņotu par šeit atradušos nacistu izveidoto nāves nometni, tā vietā tika ierīkots biezi saaudzis zālājs. Savukārt, par Rīgas Brāļu kapiem, par kuriem runāja arī V. Krūmiņš, V. Kalpiņš teic: *“Vajadzēja ko darīt, lai šo visas tautas svētnīcu atdotu tautai atpakaļ”*. Tā, uz turieni, 1958. gada 22. jūlijā, tika pārvietotas mirušo karavīru un partizānu mirstīgās atliekas no Virsnieku nama. Tika izteikts priekšlikums kapu vidū ierīkot baseinu, lai līdzās mirušo atdusas vietām, vienmēr atspoguļotos tēvzemes debesis. Tomēr dažādu, ar turpmāko baseina apkopi saistītām problēmām, šī iecere netika realizēta. Publikācijas turpinājumā, V. Kalpiņš

¹⁶⁷ Virsis, *Vēstures apcerējumi*, 110.

¹⁶⁸ Lapsa, “Tas drūmais piecdesmit devītais.” *Karogs*, 125–128. lpp.

izceļ nacionālkomunistu pārējos veiktos darbus, kuru iesāktā darbība apstājās līdz ar 1959. gada plēnumu.¹⁶⁹ Jāatzīmē, ka vadošā pētniece D. Bleiere V. Kalpiņa un V. Krūmiņa publikācijās saskata pieliktās pūles, lai apliecinātu, ka 1959. gada jūnija, kā arī jūlija norise bija J. Staļina filozofijas “noskaņoto LKP funkcionāru uzbrukums “pareizajiem” latviešu komunistiem”.¹⁷⁰

Intervija ar E. Berklavu laikraksta “Karogs” publikāciju “Pirms drūmā piecdesmit devītā” un “Tas drūmais piecdesmit devītais” interviju sērijā gan neparādās. Tas skaidrojams ar viņa radikālo nacionālisma ideju aizstāvēšanu. Par cik laikraksta “Karogs” intervētās personas lielākoties bija indivīdi, kas iestājas par komunisma un liberālisma ideoloģijas elementu apvienošanu jeb t.s. liberālie komunisti un konservatīvie – kas tic, ka izmaiņas sabiedrībā jāveic lēni, lai saglabātu esošo kārtību, ar domu, ka, ja ka iepriekšējās organizācijas ir izturējušas laika pārbaudi, tad tās ir vērts aizsargāt un uzturēt – tad tie kopā netika aicināti.¹⁷¹ Intervija ar E. Berklavu tika publicēta citā laikrakstā – “Lauku Avīze” 1990. gada 14. decembrī. Tajā secīgi, kopš pašas E. Berklava bērnības, tiek izklāstīts viņa dzīves gājums. Zaudējis tēvu agrā vecumā, viņš kļuva patstāvīgs ātrāk, nekā kāds cits viņa vienaudzis. Uz jautājumu kā viņš nonāca komunisma ideju atbalstošajā grupā, tiek atbildēts: “(..) *Nebūdamas pietiekami izglītojus, domāju, ka man nodarīta dzīves netaisnība. (..) Atradu domubiedrus, iesaistījos sociāldemokrātu jaunatnes organizācijās*”. Nozīmīgi šajā kontekstā arī tas, ka E. Berklavs piemin K. Ulmani, proti, ja nebūtu viņa veiktā apvērsuma, visticamāk E. Berklavs nebūtu kļuvis par komunistu. Tādejādi cenšoties attaisnot savu darbību komunisma aprindās. Publikācijas turpinājumā tiek atzīta arī viņa vaina 1941. gada 14. jūnija deportāciju sakarā: “*Bija vai nebija saraksti – nezinu, bet ar savu sastāvēšanu un darbošanos partijā netīši esmu līdzatbildīgs kompartijas darbībā. Kas notika 14. jūnija naktī, uzzināju otrdienas rītā*”.¹⁷² Savās atmiņās “Zināt un neaizmirst”, kas iznākusi astoņus gadus pēc konkrētās publikācijas, viņš savu darbību deportāciju sakarā turpināja attaisnot: “*Nelielas aizdomas man radās 14. jūnija rītā, kad rajona partijas komitejā mums sveši cilvēki sāka vest dārgus kristāla traukus un zelta naudu. (..) Saņēmām atbildi, ka mantas pieder valstij, tās neilgi jāuzglabā un drīz pēc tām kāds atbrauks*”. Rezumējot līdz šim paustos E. Berklava vārdus, jāteic, ka

¹⁶⁹ Jānis Lapsa, “Pirms drūmā piecdesmit devītā.” Karogs, 1. novembris 1988. 113 – 119. lpp.

¹⁷⁰ Bleiere, Vēstures avoti – kritisks skatījums, 85.

¹⁷¹ Turpat, 85.

¹⁷² Egīls Līcītis, “Par neatkarību jācīnās jebkuros apstākļos.” Lauku avīze, 14. decembris 1990. 5. lpp.

šāda publiska, jaunībā pieļauto kļūdu atzīšana, kā arī uzskatu mainība līdz konkrētajiem apstākļiem, padarīja viņu par ievērojamu personību sabiedrībā. Iespējams, ka konkrētā publikācija arī sniedza savu artavu E. Berklava personības ievērībai sabiedrībā, jo tās turpinājumā E. Berklavs no autora puses tiek dažādi atspēkots, piemēram: *“Nokļūstot partijas nomenklatūrā, cilvēks vairs nav noteicējs pats par sevi. Jāiet “kurp partija sūta”*. Tāpat tiek uzsvērtas E. Berklava dažādu mītiņu apmeklēšana 1988. gadā, kā arī LNNK dibināšana. Nozīmīgi, ka par LNNK pats E. Berklavs izteicās kā par kustību, kura nenicina citas tautas, bet mērķtiecīgi pūlas palikt kuplāka skaitā, lai savā dzimtenē varētu saimniekot un noteikt lietu virzību. Tāpat tiek uzsvērts, ka citu tautu liktenis Latvijā būs atkarīgs no tā vai šie cilvēki spēs pieņemt Latviju kā latviešu nācijas tēvzemi, ar tās kultūras iezīmēm, valodu un mantotajām tradīcijām.¹⁷³

Kopumā interviju formāta publikācijās tiek vērtēta nacionālkomunistu darbība no vairākiem skatupunktiem. Ņemot vērā, ka intervijās lielākoties intervēti paši nacionālkomunisti, tad tās atklāj faktus par viņu nostāju attiecībā pret citām personām, kā arī politiskajām institūcijām. Negatīvās sekas, kuras radīja nacionālkomunistu sagrāve, tiek atzītas kā sabiedrības dzīves deformācija uz 30 gadu ilgu laika posmu.

3.2 Ietekme uz vēstures pārvērtēšanu

Nacionālkomunistu darbības un sagrāves atspoguļojums atmodas laika presē, atstāja lielu ietekmi uz vēstures pārvērtēšanu. Tas tāpat kā, piemēram, 1940. gada Latvijas okupēšana, 1941. gada 14. jūnija deportācijas, 1944. gada reokupācija, 1949. gada 25. marta deportācijas, kā arī citi notikumi, bija t.s. “vēstures baltais plankums” jeb periods par kuriem ir ierobežota vai nepilnīga vēstures zināšanu bāze. Līdz ar to, daudzi cilvēki patiesību par šo notikumu uzzināja tikai pateicoties mediju sniegtajām ziņām, kurās bez vai ar minimālu cenzūru, tika atspoguļota informācija par nacionālkomunistu laikmetu.¹⁷⁴ Pretreakcija no PSRS militāristu puses, par atklātību masu medijos, bija vērojama jau 1988. gada rudenī, kad tika izdoti vairāki dokumenti situācijas mainīšanai par labu tam “kā bija iepriekš”.¹⁷⁵ Tā, piemēram, 1988. gada 27.

¹⁷³ Līcītis, “Par neatkarību jācīnās jebkuros apstākļos.” *Lauku avīze*, 5. lpp.

¹⁷⁴ Jānis Riekstiņš, “Latvija ceļā uz neatkarību. 1988.–1990.gads. Pretinieki”.

<https://www.vestnesis.lv/ta/id/2414> (skatīts 15. 05.2024.)

¹⁷⁵ Turpat.

oktobrī pieņemtais PSKP Centrālajai komitejai protokols Nr.4. ar nosaukumu “Latvijas Iekšlietu transporta pārvaldes atklātās partijas sapulces attieksme pret Latvijā notiekošajiem sabiedriski politiskajiem procesiem”, par vēstures notikumu atklāšanu presē pauda: *“Šajā situācijā masu informācijas līdzekļi ir pazaudējuši šķirisko, partijisko pozīciju. Bezatbildīgi un tendenciozi tiek atspoguļoti notikumi republikā, tiek publicēta neobjektīva, dažkārt arī nepārbaudīta informācija, kas aizskar iedzīvotāju nelatviešu daļas godu un cieņu. Tas noved pie starpnacionālā naida kurināšanas. Tiek piekarinātas dažādas birkas, kā, piemēram, "migranti", "krievvalodīgie iedzīvotāji" un citi. Televīzijā demonstrē apvainojošus videoklipus, propagandē viedokli, ka pie visiem trūkumiem vainīga ir migrācija, ko uzspiedusi Maskava”*.¹⁷⁶ Tas skaidrojams ar to, ka pozīcijas bija radikāli mainījušās, proti, ja iepriekš PSRS totalitārā komunistiskā politiskā cenzūra detalizēti regulēja sabiedrības domāšanu, neļaujot publicēt nevienam pirms tam nepārbaudītu publikāciju, tad ar 1988. gadu mediju autoru nepaklausība paaugstinājās. Tomēr, pievēršoties augstāk citētajam protokolam, sevišķi par uzsvērto starpnacionālo naida kurināšanu, jāteic, ka konkrēto protokolu netieši apstrīd 1989. gadā, laikrakstā “Literatūra un Māksla” publicētās publikācijas “Padomju Baltijas republiku tiesiskās problēmas” saturs, kurā autors – juridisko zinātņu doktors Jānis Bojārs īpaši uzsver: *“Mēs cienām visas tautas, kuras dzīvo mums līdās un izturas ar cieņu pret mums. Mēs, ar niecīgiem izņēmumiem, lieliski satiekam ar krieviem, kas te dzīvo jau sen un kopā ar mums pārcietuši visas mūsu nelaimes. Mūs lieliski saprot Latvijas krievu radošā inteliģence. [...] Mēs zinām, kas kūda mūsu tautas uz nacionālo naidu un sadursmēm. Tie ir ļaudis, kam nav vajadzīga mūsu pārbūve. Tieši viņi mēģina ar mums runāt draudu valodā. Ar viņiem mēs neizlīgsim nekad!”*.¹⁷⁷ Šāda publikācija, kurā norādīts uz padomju varas pielietoto netaktisko saziņas veidu, kā arī ieteikts atjaunot savienoto republiku vienlīdzības principu kā dokumentāri PSRS Konstitūcijā, tā reālā darbībā, bija padomju varai vēl negaidīts pārsteigums. Jāteic, ka liela nozīme bija arī jaunajai paaudzei, kura atļāvās runāt pretpadomju nelegālas runas, jo savas jaunības un pieredzes trūkuma dēļ, nemaz nenojauta, kas viņus citos apstākļos varēja sagaidīt. Arī vecāka gada gājuma cilvēki, kuri bija pieredzējuši padomju varas

¹⁷⁶ “Latvijas Iekšlietu transporta pārvaldes atklātās partijas sapulces attieksme pret Latvijā notiekošajiem sabiedriski politiskajiem procesiem.” *Latvijas Vēstnesis*, 8. marts 2000. 52. lpp.

¹⁷⁷ Juris Bojārs, “Padomju Baltijas republiku tiesiskās problēmas.” *Literatūra un Māksla*, 8. aprīlis 1989. 5. lpp.

nežēlastības un vecuma dēļ tiem vairs sods nebija draudams, nebaidījās pretoties PSRS cenzūrai, kā arī paust savu viedokli.¹⁷⁸

Kā jau tika minēts iepriekš, nacionāļkomunistu darbība un sagrāve nebija vienīgā tēma, kuru skāra vēstures interpretācijas maiņa. Tas pierāda vēstures interpretācijas maiņu atmodas laikā. Viens no šīm tēmām bija abas notikušās deportācijas. Tās publiski laikrakstos sāka apskatīt ar 1987. gada 19. jūniju, kad tika ievietota publikācija ar fotogrāfiju, kas uzņemta 1987. gada 14. jūnijā – piemiņas pasākumā pie Brīvības Pieminekļa. Jāatzīmē, ka tajā brīdī attieksme presē vēl bija kritiska, tā mainījās gadu vēlāk, kad pēc LKP CK atļaujas pieminēt 1949. gada 25. marta deportācijās izsūtītos, mediji sāka vadīt deportāciju piemiņas pasākumus.¹⁷⁹ Līdz ar to, var noprast, ka tas vēl bija propagandists raksts un attieksme. Savukārt, nacionāļkomunistu jautājums Latvijas presē parādījās ar 1988. gada sākumu, interviju formā ar izbijušajiem nacionāļkomunistiem laikrakstā “Karogs”.¹⁸⁰ Līdz ar to, var secināt, ka diskusijas par nacionāļkomunistu tēmu tiek apskatīta agrāk nekā notikušo deportāciju tēma. Pēc bakalaura darba autores domām, nacionāļkomunistu jautājumi presē parādās pēc deportāciju tematikas, to politiskās taktikas dēļ. Lai skatītu tik specifisku jautājumu un veiktu intervijas ar nacionāļkomunistiem, presē bija jārodas atbilstoši politiskai un sociālai videi. Savukārt, deportāciju tematika ietver sabiedrības tuvu cilvēku izvešanu no dzimtenes, līdz ar to, tā bija gatava publiski izpaust savas sāpes un kopīgi pārdzīvot tās. To daļēji apstiprina arī žurnāliste, politiķe un laikraksta “Literatūra un Māksla” sekretāra vietniece 1978. – 1983. gadā Sarmīte Ēlerte: “*Tad, kad viss tika nodrukāts melns uz baltas papīra lapas, cilvēki it kā ieguva apstiprinājumu, ka viņi eksistē ar savām sāpēm un ar savu pagātni – ka tā ir patiesība, un viņiem ir tiesības uz to*”.¹⁸¹ Tāpat būtiski, ka atmodas laiku ievadīja grupas “Helsinki-86” nesankcionētā ziedu novietošana pie Brīvības Pieminekļa, deportāciju gadadienā, par ko arī cilvēki pirmo sāka runāt un diskutēt, tāpat – vēl cenzējot, bet tomēr atspoguļot presē.¹⁸²

Nacionāļkomunistu tēmas atspoguļojums masu medijos ietekmēja vēstures pārvērtēšanu sabiedrībā. Publikācijās atklātā informācija par padomju laikā pielietotajām represijām, cenzūru un pārējiem cilvēktiesību pārkāpumiem, veicināja šī

¹⁷⁸ Strods, PSRS politiskā cenzūra, 434-442.

¹⁷⁹ Kaprāns, Pēdējais karš, 160.

¹⁸⁰ Bleiere, Vēstures avoti – kritisks skatījums, 83.

¹⁸¹ Škapars, Baltijas brīvības ceļš, 150.

¹⁸² Kaprāns, Pēdējais karš, 160.

perioda notikumu citādu izprašanu un vērtēšanu no jauna sabiedrības lokā. Tas veicināja diskusiju un atmiņu formāta ietveršanu laikrakstos, padziļinot sabiedrības izpratni par noklusēto laika posmu.

SECINĀJUMI

1980. gadu otrajā pusē, Latvijas teritorijā, aizsākās atmodas procesi, kurus ievadīja Mihaila Gorbačova veicinātais pārbūves process visā Padomju Savienībā. Šajā kontekstā, cenzūra, kura visu padomju periodu sekoja līdz laikrakstiem, mīkstinājās, līdz pakāpeniski izzuda pilnībā. Tajā laikā, sabiedrība arvien drosmīgāk sāka diskutēt un apspriest dažādus ar vēsturi saistītus jautājumus. Tas veicināja sabiedrībā izskanošās, atšķirīgās interpretācijas apspriest plašā medijos, īpaši – presē. Tajā, publikāciju veidā, sabiedrība lēnām uzzināja patiesību, pārskatot Padomju Savienības periodā pastāvējušo viltoto Latvijas vēsturi. Tika visiem kopā izsāpētas kopīgas sāpes, piemēram, abu notikušo deportāciju laikā aizvesto tuvinieku traģēdija, Latvijas nelikumīgā okupācija pēc Molotova – Ribentropa pakta parakstīšanas, u.c. Ar preses starpniecību, tika rīkoti mītiņi un atceres pasākumi svarīgiem vēstures notikumiem un gadadienām, kas iepriekš bija aizliegti. Būšana kopā, dalīšanās ar sajūtām, spēja vienuviet sapulcināt lielas cilvēku masas. Par notikumiem rakstīja kā centrālajā, tā reģionālajā presē, tādejādi sabiedrību informējot gan par notikumiem valsts mērogā, gan provincē. Prese kļuva par sabiedrības domu atspoguļotāju.

Atmodas laikā radās iespēja pievērsties arī tādiem vēstures jautājumiem, kuri iepriekš tika vērtēti galvenokārt tikai negatīvā gaismā. Tie pakāpeniski tika analizēti – sākotnēji apskatot kā sarežģītus un neskaidrus vēstures procesus, bet pēcāk, izprotot to mērķus, nereti rezultātā pārvērtēti pozitīvi. Tāds uzskatāmākais piemērs ir nacionāļkomunisti. Tie bija cilvēki, kas 1950. gadu otrajā pusē centās aizstāvēt Latvijas nacionālās intereses, Padomju Savienības ietvaros, neskatoties uz to, ka viņu darbība lielākoties tika ierobežota un nosodīta no padomju varas puses. Nacionāļkomunistu aktivitātes kļuva izteiktas un vadošas, tas veicināja PSRS vadību reaģēt. Tā, 1959. gada 7. jūlijā, LKP CK 7. plēnumā tika veikti apspiešanas pasākumi, rezultātā – nacionāļkomunistus nomainot pret citiem, uzticamākiem darbiniekiem. Tādejādi, padomju vara centās izskaust iespēju latviešu nacionāļkomunistiem jebkādā veidā ietekmēt PSRS stabilitāti. Nacionāļkomunistu pēkšņā sagrave sabiedrībā bija radījusi divejādas pārdomas – vieni sliecās domāt par nacionāļkomunistiem kā nacionālo interešu aizstāvjiem, bet citi kā par kompleksām un pretrunīgām personībām. Līdz ar to, detalizēta pievēršanās nacionāļkomunistu mērķiem, darbībai un sagravei, kas bija iespējama pēc cenzūras samazināšanās, ļāva pārvērtēt nacionāļkomunistus no jauna.

Atklātības procesi, kurus ievadīja Ņ. Hruščovs, veicināja lielāku patiesības skaidrību un daļēju liberalizāciju, kuras apstākļos varēja rasties nacionālkomunistu ideoloģiskais strāvojums. Savukārt, pārbuves procesi, kurus aizsāka M. Gorbačovs, ievadot atmodas laiku, ļāva šos nacionālkomunistus vērtēt, pietuvinoties un izprotot detalizētāk to ideoloģiju. Tas, savukārt, sabiedrībai ļāva radīt niansētāku izpratni par pagātnei kopumā.

Minētie secinājumi ļauj novērtēt kā Latvijas vēstures notikumu interpretācija mainījās politiskās, kā arī sabiedriskās pārveidošanās ietekmē, koncentrējoties uz nacionālkomunistu atspoguļojumu presē kā piemēru. Mainoties vēstures interpretācijai, sabiedrība atjaunoja nacionālās identitātes sajūtu. Turpretī, tas veicināja tādas idejas kā Latvijas valsts izveides vajadzību, ar ko arī noslēdzās 1980. gadu otrās puses atmodas procesi.

Darba autores devums tēmas izpētē ir sakopotas un atlasītas informācijas sniegšana par atmodas procesiem 1980. gadu otrajā pusē, kā arī nacionālkomunistu darbības ietekmi uz Latviju. Tāpat darba noslēgumā iegūtie secinājumi atspoguļo kā noritēja vēstures interpretācijas maiņa caur nacionālkomunistu piemēru. Turpmākie pētījumi varētu būt saistīti ar vēl apjomīgāku atmodas laika publikāciju daudzuma analīzi saistībā ar nacionālkomunistu jautājumiem.

IZMANTOTO AVOTU UN LITERATŪRAS SARAKSTS

Avoti:

1. “Baltijas ceļš”: Piemiņas un protesta akcija. *Darba Karogs*, 1989, 29. aug., 1989., 3. lpp.
2. Aivars, A. Neformāli apvienojas. *Padomju Jaunatne*, 1988, 20. sept., 2. lpp.
3. Amoss, R. Uzmanības centrā – starpnacionālās attiecības. *Padomju Jaunatne*, 1989, 24. mart., 3. lpp.
4. Bojārs, J. Padomju Baltijas republiku tiesiskās problēmas. *Literatūra un Māksla*, 1989, 8. apr. 5. lpp.
5. Augstkalns, U. 1959. gads Latvijā totalitārisma kontekstā. *Latvijas Jaunatne*, 1990, 18. janv., 2. lpp.
6. Berklavs, E. Saruna no sirds. *Rīgas Balss*, 1959, 25. febr., 2. lpp.
7. Brūvers, P. 1988. gada 25. marts. *Latvija Šodien*, 1988, 1. dec.
8. Buža, A. Vairāki prāti kopā. *Vaduguns*, 1989, 8. jūn. 2. lpp.
9. Dvinskis, U. “Vārds” Latgalē un Latgalei. *Rīgas Balss*, 1988, 16. dec., 13. lpp.
10. Grasis, A., Lediņa, A., Kļaviņš, P. Izmisīga cīņa pret Daugavas senlejas izpostīšana. *Austrālijas Latvietis*, 1987, 19. jūn.,
11. Īvāns, D., Spins, Artūrs. Par Daugavas likteni domājot. *Literatūra un Māksla*, 1986, 17. okt., 10. lpp.
12. Kalpiņš, V. Toreiz apsūdzētā liecība. *Cīņa*, 1988, 4. sept., 3. lpp.
13. Kampars, P. Atmaskota beidzot tika. Bijušā “apartčika” piezīmes. *Literatūra un Māksla*, 1989, 24. jūn., 2. lpp.
14. Ketners, K. Kur un kā celt Plaviņu elektrostaciju. *Rīgas Balss*, 1958, 21. mai., 2. – 3. lpp.
15. Kreicbergs, H. Pēcvārda vietā. *Literatūra un Māksla*, 1989, 9. dec., 7. – 8. lpp.
16. Krievijas pretalkahola kampaņa. *Atmoda*, 1990, 30. janv., 8. lpp.
17. Lapsa, J. Pirms drūmā piecdesmit devītā. *Karogs*, 1988, 1. novem., 113–119.
18. Lapsa, J. Tas drūmais piecdesmit devītais. *Karogs*, 1988, 1. okt., 125-128.
19. Lapsa, J. Tas drūmais piecdesmit devītais. *Karogs*, 1988, 1. sept., 130-137.
20. Lapsa, J. Tas drūmais piecdesmit devītais. *Karogs*, 1989, 1. janv.
21. Latkovskis, I. Pazudušais dēls un garaspēks. Ziemassvētku pārdomas. *Atmoda*, 1989, 19. dec., 4. lpp.
22. Latvijas PSR Kultūras ministrijas kolēģija. *Literatūra un Māksla*, 1959, 19. dec.

23. Lācis, O. Pret resoru patvaļu. *Literatūra un Māksla*, 1988, 17. jūn., 5. lpp.
24. Lācis, V. Latviešu tautas augšupeja, krišana un augšāmcelšanās. *Atmoda*, 1989, 7. okt., 3. lpp.
25. Leišavniece, I. Vai problēmas ar cukuru? *Vaduguns*, 1989, 2. mart., 1. lpp.
26. Līcītis, E. Par neatkarību jācīnās jebkuros apstākļos. *Lauku Avīze*, 1990, 14. dec., 5. lpp.
27. LSDSP Programma. *Padomju Jaunatne*, 1989, 12. okt., 2. lpp.
28. Par skolas sakaru nostiprināšanu ar dzīvi un par tautas izglītības sistēmas tālāku attīstību mūsu zemē PSKP CK un PSRS Ministru Padomes tēzes. *Skolotāju avīze*, 1958, 21. nov., 1–2. lpp.
29. Peters, J. Septembris 1987. *Literatūra un Māksla*, 1987, 28. aug., 1. lpp.
30. Pugo, B. Ar ticību pārkārtošanās procesu neatgriezeniskumam. *Literatūra un Māksla*, 1988, 17. jūn., 8–9. lpp.
31. Riekstiņš, J. Kāpēc Pelše palika bez soda? *Latvija Amerikā*, 2004, 28. aug., 15. lpp.
32. Riekstiņš, J. Sāls vasarā pirms 40 gadiem. *Latvijas Vēstnesis*, 1999, 7. jūl., 3. un 6. lpp.
33. Sāberte, B. Katrs atstāj pēdas vēsturē. *Latvijas Vēstnesis*, 2004, 11. jūn., 36. lpp.
34. Sokolova, I. Atklājumu un pārvērtēšanas laiks. Staļinismam nē!. *Skolotāju Avīze*, 1989, 8. mart., 6. lpp.
35. Staburaga bērni. *Latvija Amerikā*, 2006, 29. apr.
36. Stinkulis, V. Par vēsturi – godīgi. *Literatūra un Māksla*, 1988, 11. jūl., 11. lpp.
37. Svētki uz riteņiem. *Padomju Jaunatne*, 1987, 16. jūn., 2. lpp.
38. Štāle, A. Padomju cenzūra Latvijā 1985. – 1987. gadā. *Bibliotēku Pasaule*, 2004, 1. janv., 37–40. lpp.
39. Štāls, A. Akcijas “Baltijas ceļš” dalībniekiem. *Leņina ceļš*, 1989, 22. aug., 4. lpp.
40. Štrāle, A. LPSR galvenās literatūras pārvaldes cenzētie teksti 20. gadsimta 60. – 70. gados. *Bibliotēku Pasaule*, 2008, 1. jūl., 51–53. lpp.
41. Vilks, J. Tiek organizēta Latvijas Dabas un Vēstures biedrība. *Rīgas Balss*, 1959, 26. dec.
42. Latvijas Iekšlietu transporta pārvaldes atklātās partijas sapulces attieksme pret Latvijā notiekošajiem sabiedriski politiskajiem procesiem. *Latvijas Vēstnesis*, 2000, 8. mart., 52. lpp.

43. Zirnis, E. Staburaga bērni. *Latvija Amerikā*, 2006, 29. apr.

Literatūra:

1. Berklavs, Eduards. *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams, [1998].
2. Bleiere, D (sast.). *Latvija padomju režīma varā, 1945-1986. Dokumentu krājums*. Rīga : Latvijas Vēstures institūta apgāds, [2001], 86.
3. Bleiere, Daina. “Vēstures avoti par nacionālkomunismu Latvijā – kritisks skatījums.” *Latvijas Vēstures Institūta žurnāls* nr.1 (2017): 81-111.
4. Bleiere, Daina. *Latvijas vēsture 20. gadsimts*. Rīga: Jumava, [2005].
5. Bleiere, Daina. *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, [2012].
6. Blūzma, Valdis, et. al. *Latvijas valsts atjaunošana: 1986. – 1993*. Rīga: Latvijas Universitātes žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, [1998].
7. Blūzma, Valdis, et. al. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš 1945 – 1991*. Rīga: Latvijas Zinātņu Akadēmija, [2008].
8. Kaprāns, Mārtiņš. “I nodaļa. Deportāciju pieminēšanas atainojums Atmodas laika preses izdevumos.” No: *Pēdējais karš: atmiņa un traumas komunikācija*, zinātniskie redaktori Mārtiņš Kaprāns, Vita Zelče, 157 – 183. Rīga: LU SZF SPPI, [2010].
9. Louder, Michael. *"The Thaw in Soviet Latvia: National Politics 1953-1959."* PhD diss. King's Collage London, 2015.
10. Millers, Juris. “*Galvenās literatūras pārvaldes darbība Latvijā. 1985. – 1990. gads.*” PhD disertācija. Latvijas Universitāte, 2015.
11. Pavlovičs, Juris. “*Nacionālkomunisti un Latvijas prese: dažu 1957. gada reģionālās informācijas telpas aspektu analīze.*” *Letonika* [2010]: 96–110.
12. Siliņš, Uldis, et al. *Latvija likteņa gaitās 1918-1991*. Rīga: Timermanis un Vējiņš, [2006].
13. Stradiņš, Jānis. *Trešā atmoda: raksti un runas 1988.-1990. gadā Latvijā un par Latviju*. Rīga: Zinātne, [1992].
14. Škapars, Jānis. *Baltijas brīvības ceļš : Baltijas valstu nevardarbīgas cīņas pieredze pasaules kontekstā*. Rīga: Zelta Grauds, [2005], 83–89.
15. Šneidere, Irēne (red.). *Latvija padomju režīma varā 1945-1986*. Rīga: Latvijas Vēstures institūta apgāds, [2001].

16. Šneidere, Irēne. "Eduarda Berklava aicinājums latviešiem papildināt LKP rindas: kāda raksta atziņas." *Latvijas Vēstures Institūta žurnāls*, nr.1 (2009): 120–135.
17. Zelče, Vīta. "*Vēsture perestroikas redakcijā un Latvijas okupācijas jēdziens: 1988. gads.*" Latvijas Universitātes raksti Komunikācija 683. sējums [2005]: 248-269.

Uzziņu literatūra:

1. Alberts, Pēteris. “Ernests Blanks” No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 25.03.2024. <https://enciklopedija.lv/skirklis/92683-Ernests-Blanks> (skatīts 25.03.2024.)
2. Atslēgas. “Hruščova atkušņa gals 1959. gada vasarā,” 2023.02.03., video, 2:30. <https://www.youtube.com/watch?v=s-aqHzmbXe8> .
3. Bleiere, Daina. “Josifs Staļins.” No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 24.03.2024. <https://enciklopedija.lv/skirklis/51177-Josifs-Sta%C4%BCins> (skatīts 24.03.2024.)
4. Bleiere, Daina. “Latvijas PSR Valsts drošības komiteja.” No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 25.03.2024. <https://enciklopedija.lv/skirklis/52208-Latvijas-PSR-Valsts-dro%C5%A1%C4%ABbas-komiteja> (skatīts 25.03.2024.)
5. Bleiere, Daina. “Lavrentijs Berija.” No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 25.03.2024. <https://enciklopedija.lv/skirklis/133860-Lavrentijs-Berija> (skatīts 25.03.2024.),
6. Bleiere, Daina. “Mihails Gorbačovs.” No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 25.02.2024. <https://enciklopedija.lv/skirklis/52951-Mihails-Gorba%C4%8Dovs> (skatīts 25.03.2024.),
7. Bleiere, Daina. “Ņikita Hruščovs.” No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 24.03.2024. <https://enciklopedija.lv/skirklis/65330-%C5%85ikita-Hru%C5%A1%C4%8Dovs> (skatīts 24.03.2024.)
8. Bleiere, Daina. “Padomju okupācija Latvijā, 1940-1941. gads.” No: *Nacionālā enciklopēdija*. Pēdējo reizi precizēts 24.03.2024. <https://enciklopedija.lv/skirklis/22214-padomju-okup%C4%81cija-Latvij%C4%81,-1940%E2%80%931941-gads> (skatīts 24.03.2024.)
9. Liniņš, Eduards. *Neviennozīmīgi vērtētie nacionāļkomunisti. Viņu mērķis nebija graut padomju varu*. 26.02.2020. <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/pretgoliatu/neviennozimigi-vertetie-nacionalkomunisti.-vinu-merkis-nebija-gr.a127055/> (skatīts: 25.03.2024.)

10. Šmidchens, Guntis. “Dziesmotā revoūcija.” No: *Nacionālā enciklopēdija*.
Pēdējo reizi precizēts 25.03.2024. <https://enciklopedija.lv/sirkklis/101078-Dziesmot%C4%81-revol%C5%ABcija> (skatīts 25.03.2024.)

Bakalaura darbs „Latvijas vēstures interpretācijas izmaiņas 1980. gadu otrajā pusē: nacionālkomunistu "krīze”” izstrādāts LU Vēstures un filozofijas fakultātē Vēstures un arheoloģijas nodaļā.

Ar savu parakstu apliecinu, ka pētījums veikts patstāvīgi, izmantoti tikai tajā norādītie informācijas avoti un iesniegtā darba elektroniskā kopija atbilst **ar elektronisko parakstu** parakstītajai darba versijai.

Autors: Irita Skrauča/paraksts/ 27.05.2024.

Rekomendēju darbu aizstāvēšanai

Vadītājs: profesors Dr. hist. Vārds, Uzvārds, paraksts, datums

Recenzents: Dr.hist., Vārds, Uzvārds

Darbs iesniegts Vēstures un filozofijas fakultātē:

Studiju metodiķe _____ Sigita Šnē

Darbs aizstāvēts bakalaura gala pārbaudījuma komisijas sēdē

_____. prot. Nr. _____, vērtējums _____

Komisijas sekretāre _____ lekt. E.Guščika